

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERĐİŐİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research

Cilt: 14 Sayı: 76 Şubat 2021 & Volume: 14 Issue: 76 February 2021

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

TÜRKİYE'DE MÜZİK SOSYOLOJİŐİ DÜŞÜNCESİNE AİT İLK MEVCUT METİNLER ÜZERİNDE ETKİLİ OLAN BATI SOSYOLOJİ EKOLÜ, SOSYOLOGLARI VE ESERLERİ (1923-1960)

*EFFECTIVE ON FIRST AVAILABLE TEXTS OF BELONGİNG TO THOUGHT OF THE MUSIC
SOCIOLOGY IN TURKEY WESTREN SOCIOLOGY ECOL, SOCIOLOGİSTS AND WORKS (1923-1960)*

Tuncay YILDIRIM*

Öz

Bu araştırmada, Türkiye'de müzik sosyolojisi düşüncesine ait ilk mevcut metinler üzerinde etkili olan Batı sosyoloji ekolü, sosyologları ve eserlerinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Araştırmada elde edilecek olan veriler, ilk olarak Türkiye'de müzik sosyolojisinin tarihsel serüvenine ışık tutması bakımından önemlidir. Ayrıca müzik sosyolojisi, sosyolojinin göreceli alt dallarından birisi olması nedeniyle, yapılacak olan tespitler aynı zamanda Türk sosyoloji tarihi açısından da önem teşkil etmektedir. Bu yüzden araştırmanın kavramsal çerçevesi içerisinde ilk olarak, Türk sosyoloji düşüncesi üzerinde etkili olan Batı sosyoloji düşüncesi incelenmektedir. Sonrasında, kronolojik sıra takip edilerek, sırasıyla Ziya Gökalp, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Mahmut Ragıp Gazimihal, Halil Bedii Yönetken, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Nurettin Şazi Kösemihal'in müzik sosyolojisi görüşleri incelenmektedir. Ayrıca Gökalp'in Atatürk'ün müzik fikirleri üzerindeki rolünü tartışabilmek amacıyla, Gökalp'le ilgili bölümde, Atatürk'ün müzik fikirlerine de yer verilmektedir. Bu araştırmanın verileri, nitel araştırma yönteminin literatür taraması tekniği kullanılarak elde edilmektedir. Araştırmanın sonucunda, Fransız sosyolojisi ekolü, sosyologları ve eserlerinin, Türkiye'deki ilk müzik sosyolojisi metinleri üzerinde, egemen bir role sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Müzik Sosyolojisi, Sosyoloji, Batı Sosyoloji Ekolü, Sosyologlar, Eserler.

Abstract

In this study, is aimed to be determined works and sociologists, Westren sociology ecol, effective on first available texts of belonging to thought of the music sociology in Turkey. The data to be obtained in study, firstly, is important to shed light on the historical journey of music sociology in Turkey. Also the sociology of music, because it is one of the relative sub-branches of sociology, the determinatios to be made are also important for the history of Turkish sociology. Therefore, within the conceptual framework of the research firstly, is examined thought of western sociology effective on thought of Turkish sociological. After that, following the chronological order, respectively Ziya Gökalp, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Mahmut Ragıp Gazimihal, Halil Bedii Yönetken, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Nurettin Şazi Kösemihal's are examined music sociology views. In order to discuss Gökalp's role on Atatürk's musical ideas, in the section about of the Gökalp, is given place Atatürk's musical ideas. Data of this research, is obtained using the literature review technique of qualitative research method. As a result of the research, western sociology ecol, sociologists and their works, were determined to have a dominant role the first text on the sociology of music in Turkey.

Keywords: Music Sociology, Sociology, Westren Sociology Ecol, Sociologists, Works.

* Dr. Öğr. Üyesi, Tunceli Munzur Üniversitesi, Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Müzik Bölümü, Müzik Bilimleri Anasanat Dalı, ORCID: 0000-0002-3963-9878, tuncayyildirim@munzur.edu.tr



1. GİRİŞ

Her hangi bir bilimsel disiplinin, ortaya çıkma şekli, kurulma ve kurumsallaşma süreçleri, ilk kaynakları, ilk araştırmacıları gibi tarihsel ayrıntıların tespit edilmesi, günümüzde ilgili disiplinin ortaya çıkma, kurulma-kurumsallaşma-gelişim süreçlerinin açıklanabilmesi ve sahip olduğu konumunun tarifi adına ihtiyaç duyulan başlıca kavramlar arasında yerini almaktadır. Örneğin dünyanın birçok ülkesinde herhangi bir bilimsel alanda eğitim veren yükseköğretim kurumlarının ders müfredatlarına bakıldığında, ilgili alanın tarihsel süreçlerini konu edinen zorunlu ders veya derslerin muhakkak var olduğu görülecektir. Bugün felsefe, sanat, edebiyat, sosyoloji, müzikoloji vs. gibi bilimsel alanlarda eğitim veren üniversitelerin ilgili bölümlerinde eğitim alan öğrencilere, genellikle ilk eğitim öğretim yılı veya sonraki sınıflarda okutulan dersler arasında illa felsefe tarihi, sanat tarihi, sosyoloji tarihi, edebiyat tarihi, müzik tarihi veya türevleri adı altında okutulan dersler muhakkak yer almaktadır. Müzikoloji alanında da müziğin tarihsel süreçlerin incelendiği araştırmaların varlığı ve ilgili bölümlerin eğitim sürecindeki rolü bilinmektedir. Günümüzde Türkiye’de müzikolojinin özellikle alt disiplinlerinin gelişmeye başlamasıyla bu gibi araştırmaların yeni gelişmekte olan disiplinler için daha da ihtiyaca dönüştüğü söylenebilir. Bu gibi tespitler, genel olarak il başta Türk müzikoloji tarihi, sonrasında ise ilgili alt disiplinin Türkiye’de ortaya çıkma, kurulma, kurumsallaşma süreçleri, ilgili yayın ve kaynakları, yapılan incelemelerin içeriği ve bu incelemelere yön veren düşünce ekolünün belirlenebilmesi adına önem teşkil etmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de yeni gelişmekte olan müzik sosyolojisi disiplininin tarihsel süreçlerine yönelik yapılacak olan her türlü tespit, gerek ülkemizde müzik sosyolojisinin geçmişteki konumunun belirlenebilmesine, gerekse bu tespitlerin müzikoloji bölümlerinde lisans ve lisansüstü olarak okutulan müzik sosyolojisi derslerine, Türk müzik sosyolojisi tarihi veya türevi başlıklar altında katkılar sağlayacağı muhtemeldir. Bu durum araştırmanın müzikoloji alanına sağlayacağı katkının önemine işaret eden ilk noktadır. Çünkü bu araştırmada, Türkiye’de müzik sosyoloji düşüncesine ait ilk mevcut metinler üzerinde etkili olan sosyoloji ekolü ve bu ekole yön veren sosyolog ve eserlerin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bu ekole yön veren yerli ve Batılı sosyolog-düşünce adamlarını ve eserlerini hangilerinin oluşturduğu, ülkede ilk müzik sosyolojisi içerikli kaynakların tasnifi ve konu hakkında açıklamalar yapan Türk sosyologların belirlenmesi gibi ayrıntılar araştırmada fark edilmesi mümkün olan kavramları oluşturmaktadır. Yani genel eksenyle müzik sosyolojisinin Türkiye’deki tarihsel serüvenine ilk dönem çalışmaları üzerinden ışık tutmaya çalışılmaktadır. Ayrıca Türkiye’de müzik sosyolojisi düşüncesinin ortaya çıkma süreçlerini inceleyen araştırmaların birçoğunda, müzik sosyolojisinin ülkede ortaya çıktığı tarihler 1950’lerden itibaren başlatılmaktadır (Güven ve Ergur, 2014; Kurtişoğlu, 2007-2008). Bu yüzden araştırmada odaklanılan tarih aralığı müzik sosyolojisinin Türkiye’de ne zaman tartışılmaya başlandığının daha doğru tarihlendirilmesi adına önemli olacağı düşünülmektedir. Araştırmanın önemine işaret eden ikinci nokta ise, araştırmanın Türk sosyolojisine sağlayacağı katkıyla açıklanabilir. Araştırmada sonucunda elde edilecek olan veriler, müzik sosyolojisinin, sosyolojinin göreceli alt dallarından biri olmasından ötürü, Türk sosyolojisi tarihini de ilgilendiren özelliklere sahip olacaktır. Örneğin, Türkiye’de sosyolojinin ilk dönemine yönelik yapılan akademik araştırmaların birçoğunda, sosyolojinin ülkeye hangi tarihlerde ve nasıl giriş yaptığı, ilk sosyoloji kaynakları, yapılan tetkiklerinin içeriği, ilk Türk sosyologları-eserleri, disiplin üzerinde etkili olan Batı sosyolojisi düşünce gelenekleri-akımları ve kurumsallaşma süreçleriyle ilgili tespit ve açıklamalara fazlasıyla yer verildiği görülmektedir. Son yıllarda bahsi geçen içeriklere sahip birçok araştırmayla karşılaşmak mümkündür (Doğan, 1999; Gökçe; 2000; Özdemir, 2008a, 2008b; Arlı ve Bulut, 2008; Kaçmazoğlu, 2010a, 2010b; Ünsaldı ve Geçgin, 2013; Akpolat, 2016). Dolayısıyla bu araştırmada yapılacak olan Türk müzik sosyolojisi tarihine yönelik olan tespitler, Türk sosyolojisinin ortaya çıkma ve gelişim süreçlerindeki mevcut metinleri ve sahip olduğu özellikler hakkında fikir verebileceği gibi gelecekte yapılacak olan Türk sosyoloji tarihi araştırmaları açısından da yol gösterici özelliklere sahip olacaktır. Ayrıca Türk sosyologların yapmış oldukları sosyoloji tetkiklerinin sınıflandırılması ve sosyoloji felsefelerinin değerlendirilmesi de böylelikle daha mümkün hale gelebilecek ve sosyolojinin Batı’daki konumuyla Türkiye’deki konumu arasında sanat-müzik-müzik sosyolojisi başlıkları altında mukayeseli değerlendirmeler de yapılabilecektir. Bütün bunlara ek olarak Türk sosyologların Türk müziği devrimi sürecinde üretmiş oldukları sosyolojik çözümlerinin amacı, içeriği ve sosyologların müzik hakkındaki fikirlerinin kendi aralarındaki benzerliği veya farklılıkları da böylelikle daha kolay anlaşılabilir olacaktır. Çünkü “gerek sosyolojimizin tarihine, sorunlarına gerekse de edebiyat, iktisat, hukuk, felsefe, dini düşünce vb. diğer pek çok araştırma alanımızın geçmişine ilişkin yeni sorulardan ve perspektiflerden hareketle yapılacak çalışmaların toplumumuzun yapısına ve dinamiklerine ilişkin daha önce ve halen farkında olmadığımız kimi yeni ve önemli sonuçlara ulaşmamıza katkıda bulunacağı muhakkaktır” (Bulut, 2005, 93). Bu bağlamda araştırmanın kurgusu, Türkiye’deki sosyoloji tarihine yönelik



yapılmış “Türk sosyoloji tarihi” içerikli kaynaklardan hareket alarak tasarlanmıştır. Ayrıca Türkiye’de müzik sosyolojisinin ilk dönem çalışmalarından bahsetmek, aynı zamanda Türk sosyolojisi tarihinden de bahsetmeyi zorunlu kılan bilimsel bir ihtiyaçtır. Çünkü müzik sosyolojisi, sosyolojinin göreceli alt dallarından birisidir (Güven ve Ergur, 2014, 2; Günay, 2011, 11, 20; Soykan, 2009, 59; Ayas, 2014, 20), ve bu yüzden sosyolojiden bağımsız düşünülmesi neredeyse imkânsızdır. Ayrıca müzik sosyolojisinin 1950 öncesinde Türkiye’de disiplin olarak tam manasıyla gelişmemiş olması, Türk sosyoloji tarihi ve konu hakkında görüş bildiren sosyologların çalışmalarına olan ihtiyacı daha da arttırmaktadır. Bu yüzden araştırmanın kavramsal çerçevesi içerisinde ilk olarak sosyolojinin Türkiye’deki tarihsel serüvenine kısaca yer verilerek, dönemin müzik sosyolojisi düşüncesinin, sosyolojinin ülkedeki konumuyla arasındaki ilişki hakkında öngörü kazandırılmaya çalışılmaktadır. Bahsi geçen hareket noktalarından yola çıkarak araştırmada cevap aranan sorular şöyle belirlenmiştir:

1. Müzik sosyolojisi düşüncesinin Türkiye’deki ilk mevcut metinleri üzerinde etkili olan Batı sosyolojisi ekolü-tarzı-geleneği hangisidir?
2. Bu metinler üzerinde etkili olan Batılı sosyolog ve düşünce adamları kimlerdir? Müzik sosyolojisi hakkında görüş bildiren Türk sosyolog ve müzikologlar hangi Batı kaynaklardan yararlanmışlardır?
3. Türk sosyolojisine yön veren, hatta onun karakterini belirleyen sosyoloji ekolünün-geleneğinin, yapılan müzik sosyolojisi tetkik ve tahlilleriyle arasında herhangi bir ilişki mevcut mudur?

Bu sorulara yönelik tespitler, araştırmada nitel araştırma yönteminin bir parçası olan literatür taraması tekniğinden faydalanılarak gerçekleştirilmektedir. Müzik sosyolojisinin Türkiye’deki ilk dönem çalışmaları hakkında ilgili literatür içerisinde -bazıları tarafımızca yapılmış olan araştırmaların dışında- fikir edinilebilecek olan bazı araştırmalara rastlamak mümkünse de (Ayas, 2014; Ayas, 2015), doğrudan bu başlığa odaklanan bir çalışma henüz yapılmamıştır. Dolayısıyla böylesi bir boşluğu doldurması bakımından araştırmanın önemini daha da belirginleştirdiğini söylemek mümkündür.

2. Türkiye’de Sosyoloji

19. yüzyılda Fransız devriminin etkisiyle Batı Avrupa’da toplumsal sorunlara çözüm üretebilmek amacıyla ortaya çıkan sosyoloji düşüncesinin, Türkiye’ye de aynı yüzyıllar içerisinde giriş yaptığı görülmektedir. Sosyolojinin Türkiye’ye giriş amacı, Batı karşısında siyasal ve ekonomik olarak güç kaybetmeye başlayan Osmanlı’da ortaya çıkan toplumsal ve iktisadi sorunlara çözüm bulmak, modernizasyon-Batılılaşmanın toplumda yarattığı kimlik bunalımına doyurucu bir açıklama getirerek bu süreci kitlelere tanıtmaktır (Kaçmazoğlu, 2010a, 30). Bu yüzyıllarda tüm dünyayı etkisi altına alan sanayileşme ve kapitalist üretim mekanizmaların, Osmanlı’nın siyasal ve iktisadi alanlarında yaratmış olduğu sorunlara reçeteler sunmak amacıyla (Sezer, 1988’den akt. Akpolat, 2016, 4), Osmanlı aydınları tarafından ilgi gösterilmeye başlanan sosyolojinin, bu dönemde bilimsel olarak daha çok Fransız sosyolojisinden uyarlanan inceleme ve tahlillerle bilimsel kimliğini kazandığı görülmektedir. Sosyologların neredeyse tamamı, ortaya çıkan bu sorunlara, Fransız sosyologların düşünce ve eserlerinden hareket alarak geliştirdikleri sosyolojik perspektifler üzerinden çözümler üretmeye çalışmışlardır. Sosyolojinin Türkiye’de Avrupalı sosyologların kitap ve incelemelerinden yapılan kısmi çevirilerle adını duyurmaya başladığını ifade eden Özdemir’e göre (2008, ii), bu ilişkiler ağının ilk kurulduğu ülke Fransa’dır. Hatta Türkiye’ye sosyolojinin girişi, ortaya çıktığı Fransa’yla paralel bir zaman içerisinde gerçekleşmiştir (Doğan, 1999, 79). Bu dönemde Osmanlı aydınlarının Fransız sosyologlarla kurmuş oldukları yakın ilişkilerin, Fransız sosyoloji ekolünün Türk sosyolojisi üzerinde etkili olmasında önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Örneğin pozitivistimin Jön Türkler üzerinden ülkeye giriş yapmasında öncü rol oynayan Ahmet Rıza Bey’in bu çerçevede kurduğu dostluklar (Ünsaldı ve Geçgin, 2013, 216), veya daha öncesinde Ali Suvaî’nin Le Play’den bahsetmesi (Özdemir, 2008, ii), Fransız sosyolojisinin Türk sosyolojisi üzerinde etkili olmasının önemli sebepleri arasında gösterilmektedir. Bulut’a göre, (URL, 1). 1896’da Maarif Mecmuası’nda Rıza Tevfik’in Herbert Spencer’den ilham alan notları, Ahmet Şuayp’ın 1900’de Servet-i Fünun dergisinde çıkan Durkheim, Boutroux ve Bergson’dan bahseden yazıları ve Hasan Tahsin Avni’nin Rene Worms’tan yaptığı tercümelemleri, bu ilginin ilk örneklerinden bazılarını oluşturmaktadır. Ayrıca Türk sosyolojisi denince akla gelen ilk isimlerden olan Prens Sebahattin’in Science Sociale Okulu (Sosyal Bilim) temsilcileri olan F. Le Play, Henri de Tourville ve Edmond Demolins ile kurduğu ilişki ve dostlukları da bu kapsamda değerlendirmek mümkündür (Kaçmazoğlu, 2010a, 33; Doğan, 1999, 54). Hatta “Le Play ekolünün teknikleri ve özellikle bugün hala geçerliliğini sürdüren monografik çalışma biçimini Türk toplumuna tanıtan Prens Sabahattin’in eksik bıraktığı çözümlenmeli (analitik) yönünü, Mehmet Ali Şevki tanıtmıştır” (Gökçe, 2000, 75). Devamında ise, Urquhart, Demolins, Tourville, Renan, Spencer, Bergson ve diğer Fransız sosyologlarla kurulan



arkadaşlıkların, Tanzimat dönemi ve II. Meşrutiyet dönemlerinde Fransız sosyolojisiyle kurulan ilişki ve temasları daha da artırdığı görülmektedir. “Aguste Comte’nin Tanzimat Fermanı’nın mimarı Mustafa Reşit Paşa ile mektuplaştığı literatürde yazılıdır” (Akpolat, 2016, 7). Dolayısıyla Türkiye’deki sosyoloji düşüncesini etkileyen başlıca sosyologların Comte, Durkheim, Le Play (Özdemir, 2008, ii) ve sonrasında da Science Sociale okulu temsilcilerinin olduğunu söylemek mümkündür. Hatta Tanzimat’ta modernleşmenin ekseriyetle Fransız modeli üzerinden yürütülmesinin, Fransız düşünce geleneğiyle sosyoloji arasında kurulan ilişkiyi kolaylaştırdığı da söylenebilir. Fransızcanın Türkiye’de siyaset ve diplomasi dili olarak kabul edilmesi, dönemin sosyologlarının birçoğunun yabancı dillerinin Fransızca olması ve geçmişte olduğu gibi Fransız okullarının Türkiye’nin eğitim alanındaki konumu gibi faktörleri de, bu geleneğinin Türk sosyolojisi üzerinde etkili olmasına katkı sağlayan sebepler arasında gösterebilmek mümkündür. Bu faktör aynı şekilde dönemin müzik sosyolojisi düşüncesi hakkında görüş bildiren müzikolog ve diğer aydınlar içinde geçerlidir. Örneğin III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde Fransa’yla kurulan siyasal ilişkiler ve “memurların bir kısmı için Fransızca öğretiminin zorunlu tutulması, Tıbbiye de Fransızca eğitim verilmesi gibi izlenen Fransız merkezli batılılaşma politikaları, Fransız ekolünün ülkedeki birçok bilimsel alana nüfuz etmesini siyasal olarak destekleyen hamlelerden bazılarıdır. Çünkü “Osmanlı’nın kendi eliyle kurduğu batı tipi okullarda Fransız kültürünün ağırlığı yoğun olmuştur. Tanzimat bürokrasinin tercihi Fransız kültürüdür. Devlete yönetici yetiştirmek için Galatasaray Lisesi’nin kurulması da bunu açıkça göstermektedir” (Kaçmazoğlu, 2010b, 81, 108). Dolayısıyla Osmanlı aydınlarının sahip oldukları yabancı dil (Fransızca) ve birçoğunun Fransız okulları ve yüksek ihtisas veya sürgünler nedeniyle Fransa’ya giderek almış oldukları eğitim ve kurdukları temaslar, dolaylı olarak Batı merkezli sosyoloji tetkiklerinin daha çok Fransızca kaynaklar üzerinden ilerletilmesine ve bu kaynakları model alan uyarlamacı sosyolojik çalışmaların gelişmesine yön vermiştir. Ayrıca dönemin ilk sosyoloji yayın organları üzerinde de sosyolojinin Türkiye’de ortaya çıkma sebepleri ve Fransız sosyolojisinin yapılan sosyoloji yayınları üzerindeki etkilerini fazlasıyla gözlemleyebilmek mümkündür. Örneğin, Türkiye’nin ilk sosyoloji yayın organı olan *Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*’nın ilk sayısında yer alan takdimde derginin, Osmanlı’nın iktisadi ve toplumsal hayatında meydana getirdiği değişiklikleri kavrama zorunluğundan ötürü hazırlandığı ifade edilmektedir (Doğan, 1999, 58-59). Aguste Comte ve Le Play gibi Fransız sosyoloji geleneğini takip eden dergide (Ünsaldı ve Geçgin, 2013, 216), Osmanlı aydınlarının sosyolojik fikir ve metodolojik yaklaşımlarının üslup ve karakter olarak Fransız sosyologların etkisi altında şekillenmeye başladığı görülebilmek mümkündür. 27 sayı yayımlanan derginin toplam 22 sayısında Ahmet Şuayıp, *Fransız İhtilal-i Kebiri* başlıklı yayınladığı makaleler bu etkinin önemli göstergelerinden birisidir. 15 Kânûn-u Sani 1324’de (Ocak 1908) yayımlanan ikinci sayısında ise, Halide Salih ve eşi Salih Zeki, Aguste Comte’un hayatı ve eserlerine dair geniş bir makale kaleme almışlardır (Doğan, 1999, 65-72; Akpolat, 2016, 8). Derginin 1 Kânûn-u Sani 1325 (Ocak 1909) tarihli 1-3 numaralı sayısında ise, Rıza Tevfik’in Spencer felsefesi hakkında bir makale kaleme aldığı görülmektedir. Kısacası “dergide Türk sosyologların Fransız devrimi ve sosyolojisine ilgisini gösteren makaleleri fazlasıyla yer almaktadır” (Doğan, 1999, 66; Akpolat, 2016, 8). Fransız sosyolojisinin Türk sosyolojisi üzerindeki konumunu dönemin diğer bir sosyoloji dergisi olan *İctimaiyat* üzerinde de fark edebilmek mümkündür. Ziya Gökalp’in İstanbul Üniversitesi’nde (Darülfunun) sosyoloji kürsüsünü kurduktan sonra çıkarmaya başladığı bu dergide, Emile Durkheim’dan çeviriler yer almaktadır (Akpolat, 2016, 8-9). Bunun yanı sıra Mustafa Suphi’nin Fransız sosyolog Celestin Bouglé’nin *Qu’est-ce que la sociologie (Sosyoloji Nedir?)* isimli eserini, 1910 yılında *İlm-i İctima Nedir?* adıyla tercüme edip yayınlamıştır. Sosyoloji kelimesini ilk defa içeren bu kitap, Türkiye’de sosyolojinin tanınmasına büyük katkılarda bulunmuştur (Özdemir, 2008, ii). Dolayısıyla Ali Suvai, Ahmet Rıza Bey, İbrahim Şinasi Efendi, Prens Sabahattin, Ziya Gökalp gibi Türkiye’de sosyolojinin kurucuları arasında gösterilen aydınların çalışmalarına bakıldığında, Türk sosyolojisinin, Fransız ekolünün önemli temsilcilerinden olan Aguste Comte, Le Play, Emile Durkheim ve Science Sociale okulu temsilcilerinin sosyoloji fikirleri doğrultusunda bilimsel kimliğini kazandığını söylemek mümkündür.

Tanzimat’la başlayarak Türk sosyoloji alanı üzerinde etkili olan Fransız felsefe ve düşünce geleneğinin, Cumhuriyet dönemine, sosyolojinin ülkede kurumsallaşmasında önemli rol sahibi olan Ziya Gökalp’in Comte ve Durkheim’ci sosyoloji fikirleri ile aktarıldığı görülmektedir. Gökalp, Türkiye’de yabancı sosyologların çalışmalarını yorumlayabilen ilk sosyologdur. Bunda Gökalp’in Fransızca biliyor olmasının payı oldukça büyüktür (Ünsaldı ve Geçgin, 2013, 241-242) Özellikle Durkheim sosyolojisinden etkilenecek yapmış olduğu sosyoloji yorumları, Türkiye’de sosyolojinin bilimsel ve kurumsal kimliğinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır (Gökçe, 2000, 74-75). Ayrıca 1914 yılında Durkheim’in kürsüsünden bir yıl sonra şimdiki İstanbul Üniversitesi olan Darülfunun’da kurmuş olduğu Türkiye’nin ilk sosyoloji kürsüsü de, aynı zamanda dünyanın ikinci sosyoloji kürsüsü olma özelliğini kazanmıştır. Bu yüzden



Türkiye’de sosyolojinin akademik tarihinin Gökalp’le başladığını söylemek mümkündür (Bulut, 2005, 91). Kaçmazoğlu’na göre (2010a, 10-11), Gökalp’in üniversitede ilk defa “ilmi içtima” adıyla sosyoloji dersini okutmaya başlaması, onun Türk sosyoloji tarihindeki önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca “Durkheim sosyolojisinin ülkemize yerleşmesi ve 1940’lı yıllara kadar Türk sosyolojisinde neredeyse tek egemen sosyoloji ekolü olması da yine Ziya Gökalp aracılığıyla gerçekleşmiştir.” Durkheim’in sosyoloji fikirlerinin Türkiye dâhil birçok çevre ülkesinde yoğun ilgi görmesinin başlıca sebeplerinden birisi, onun fikirlerinin “dayanışma merkezli ahenkli bir toplum kurgusuna ısrarlı vurgu” yapmasından kaynaklıdır (Ünsaldı, 2012, 92). “Çünkü milliyetçilik ve pozitivist sosyoloji, yeni Türkiye için batılılaşmanın rehberi” konumundadırlar (Akpolat, 2016, 8). Bu yüzden Gökalp sosyolojisi, temelde Cumhuriyet dönemi siyasetinin Batılılaşma reformlarına sosyolojik çözümler üreten bir yapıya sahiptir. Bu süreçte başta Durkheim, Le Play, Comte, gibi Fransız ekolünü temsil eden sosyologların isimlerinin yanına Montesquieu, Tarde, Halbwachs, Blondel, Pradines gibi diğer Fransız sosyologların isimlerinin de eklenerek Fransız ekolünün 1936’ya kadar Türk sosyolojisi üzerindeki egemen etkisinin devam ettiği görülmektedir (Ünsaldı ve Geçgin, 2013, 220, 241, 242, 254). Dolayısıyla Niyazi Berkes’in de belirttiği gibi, Türkiye’de sosyolojinin en çok Fransız sosyolojisinden etkilendiğini söylemek mümkündür (Akt: Gökçe, 2000, 77). İlk olarak bu etkinin 1936’da Alman profesörlerinden Kessler’in, Max Weber çizgisinde tarih kültür temelli bir sosyoloji öğretmesiyle değişim göstermeye başladığı söylenebilir (Özdemir, 2008, iv; URL 1). “Kessler ile birlikte Alman kültür bilimleri mirasının ve bu minvalde Weber’in yorumcu yaklaşımının Türkiye’nin sosyoloji ikliminde kendine bir yer bulmaya başladığı belirtilebilir” (Ünsaldı ve Geçkin, 2013, 250). Özellikle 1930-1940 yılları arasında çıkarılan *Kadro Dergisi* etrafında toplanan yazarların araştırmaya dönük çabalarıyla A.B.D.’de yetişmiş bir grup genç bilim insanının üniversite içi çabalarının sonucu 1940’lardan sonra yapılmaya başlayan alan araştırmaları sosyolojiye farklı bir boyut kazandırmıştır (Gökçe, 2000, 76).

3. Ziya Gökalp (1876-1924)

Cumhuriyet döneminde Fransız sosyolojisinin aynı şekilde Türk müziğinin musiki inkılabı başlığı altında geçirdiği değişim ve dönüşüm süreçleri, izlenmesi gerek müzik politikaları ve özellikle Türk müziğinin milliyetine yönelik fikirler sunan sosyolog ve müzikologlar üzerinde de son derece etkili olduğu görülmektedir. Bu dönemde müzik sosyolojisi, bir disiplin olarak tam anlamıyla mevcut olmasa da, sosyolojik bağlamı müzik tahlilleri, toplum-kültür-Batılılaşma merkezli değerlendirmeler ve disipline yönelik bazı spesifik açıklamalar, Türk müziğinin Batılılaşma süreçleri ve akabinde ortaya çıkan milli musiki tartışmaları içerisinde dağınık bir şekilde yer almaktadır. Bu dönemde müzik sosyolojisi bilim dalı için, doğrudan günümüzdeki karşılığı olan “musiki sosyolojisi, musiki içtimaiyatı” gibi deyimler kullanıldığı gibi ayrıca “müzikolog sosyolog” gibi teknik terimlerle de ilgili literatür içerisinde karşılaşmak mümkündür. Türkiye’de sosyolojinin doğmasına neden olan, toplumsal sorunlara çözümler üretmek, siyasi iktidarın Batıcı tercihini meşrulaştırmak ve yeni kimlik arayışlarına kapsamlı cevaplar verebilmek gayesinin, ülkede müzik sosyolojisinin doğmasına da öncülük ettiği söylenebilir. Başta sosyologlar olmak üzere bazı müzikologların, sosyoloji kaynaklarına başvurarak yapmış oldukları müzik sosyolojisi içerikli açıklamaların, temelde Cumhuriyet’in Batılılaşma ideolojisi doğrultusunda uygulanan müzik politikalarının Türk müziği üzerinde ortaya çıkardığı kimlik bunalımı ve bu doğrultuda yaşanan müzik tartışmalarına çözüm üretebilmek için ortaya çıktığı görülmektedir. Bu yüzden özellikle Türk sosyologlar ve bazı müzikologlar tarafından yapılan müzik sosyolojisi açıklamalarının, siyasi iktidarın Batılılaşma fikirlerine geçerlilik ve meşruluk kazandırmaya yönelik yapıldığı söylemek mümkündür. Tanzimat’tan başlayarak Türk sosyolojisi üzerinde etkili olan terakki, ilerleme, modernleşme, Batılılaşma, medenileşme, evrenselleşme, milliyet, Türkçülük gibi kavramlar, aynı şekilde müzik devriminin gerçekleştirilmesinin sosyolojik gerekçeleri olarak kullanılmıştır. Musiki inkılabı başlığı altında gerçekleştirilen Batı merkezli değişim-dönüşüm hareketlerin ortaya çıkarmış olduğu sorunlar ve beraberinde alınan radikal kararlar, Türkiye’de müzik sosyolojisi fikrinin doğmasına sebep olan önemli bir katalizör görevi gerçekleştirmiştir. Müzik politikalarının Türk müziği alanında ortaya çıkardığı inkılapçılık-ulusalcılık-milliyetçilik merkezli milli musiki tartışmaları, Şarkı-Doğuyu geri planda tutan idealin Türk klasik müziğini devlet kurumlardan başlayarak toplumda ortadan kaldırmaya yönelik olan uygulamaları, sosyolojik düşüncenin dönemin müzik tartışmalarının içerisine aktarılmasına, dolayısıyla Türkiye’de müzik sosyolojisi düşüncesinin doğmasına neden olmuştur.

Türk müziğinin yapısal dönüşümünü gerekli kılan ana argüman, yeni siyasi rejimle birlikte değişen toplum düzeni ve bu minvalde belirlenen Batılılaşma, medenileşme, ulusallaşma, evrenselleşme, ilerleme, muasırlaşma, asrileşme gibi ideolojik temalarla birlikte ileri sürülmektedir. Türk müziği devriminin gerçekleştirilmesi ihtiyacını sosyolojik olarak meşrulaştıran bu paradigmanın beraberinde getirmiş olduğu



müzikte milliyet-medeniyet-kimlik gibi tartışmalar, sosyoloji düşüncesinin ekseriyetle sosyologlar ve bazı müzik adamları tarafından Türk müziğiyle birliktelik içerisinde değerlendirilmesini bir nevi zorunlu hale getirmiştir. Bu kuvvete ivme kazandıran en büyük etkinin, Türk sosyolojisinin kurucu isimlerinden Ziya Gökalp'in, 1923 yılında ortaya atılmış olduğu Türk müziğine yönelik fikirleri ile gerçekleştiği söylenebilir. "Gökalp, müzik alanındaki görüşleriyle "Musiki İnkılabı"na kaynaklık etmiş, Batıcı-Türkçü görüşünün bu dönemdeki en etkili ve değişmez referanslarından birisi olmuştur" (Ayas, 2014, 20). Bu yüzden Gökalp, Erken Cumhuriyet dönemi müzik sosyolojisi düşüncesinin, Batı sosyoloji geleneğiyle kurmuş olduğu en etkili bağlantı noktalarından ilkinin oluşturur. Son Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde Türk sosyolojisinin en etkili isimlerinden birisi olan Gökalp'in sosyolojik fikirleri, yukarıda da bahsedildiği gibi Durkheim ve Comte'nin sosyoloji fikirlerini yansıtmaktadır. Akkaş'a göre (2015, 38), Gökalp'in fikirleri aslında görüşlerinden sıklıkla yararlandığı "19. yüzyıl Fransız yazarların düşüncelerinin bir anlamda uyarlanmış biçimidir." Özellikle Durkheim sosyolojisinden hareket olarak Batılılaşma minvalinde yapmış olduğu uyarlamacı sosyolojik çözümlerinin, aynı şekilde devletin Batılılaşma tercihinin gerçekleştirilmesine katkı sağlamak amacıyla Türk müziği alanında Türkçülük-milliyetçilik temelinde ürettiği müzik sosyolojisi çözümlerine de yansıdığı görülmektedir. Başlangıçta Osmanlı'nın kurtuluşunun başarılamayacağını anlayınca, çözümü Türkçülük ve milliyetçilikte gören Gökalp (Kaçmazoğlu, 2010a, 12), Türk müziği devrimi için de aynı düzlemde Batılılaşma tercihinin meşrulaştırılacak çözümler üretmeye çalışmıştır. Onun *Türkçülüğün Esasları*'nın (1923a) dört numaralı bölümünde müzik fikirlerine ayırdığı "Milli Musiki" alt başlığı ve bu başlık altında Türk müziğinin milliyetini-kimliğini tasnif etmeye çalıştığı görüşleri, Gökalp'in diğer siyasal ve kültürel alanlarda olduğu gibi Türk müziğinin kurtuluş yolunu da Batılılaşmakta bulunduğunu bariz olarak göstermektedir. Genel olarak ürettiği sosyoloji fikirlerinde olduğu gibi, yapmış olduğu müzik sosyolojisi tahlillerinde de, siyasi iktidarın Batılılaşma politikalarına çözüm önerileri ve hatta referanslar sunduğu görülmektedir. Gökalp'in genel olarak sahip olduğu bu sosyoloji tarzı, ülkeyi kurtaracağına inandığı Batılılaşma reformlarına sosyolojik gerekçeler uydurarak, politikaları meşrulaştırma amacından kaynaklanmaktadır. Çünkü Gökalp'in "temel hedefi Türk toplumunu Doğu uygarlığından Batı uygarlığına taşımaktır" (Kaçmazoğlu, 2010a, 12). Bu yüzden Gökalp, geleneksel kültüre ait unsurlar üzerinden Durkheim, sosyolojisindeki toplumu bir arada tutan kolektif bilince denk düşen açıklamalarıyla, resmi siyasetin Türk müziği alanındaki Batıcı tercihinin yerli bir temel oluşturarak meşruiyet sağlayacak (Ayas, 2014, 51), çözümler yapmaktadır. Şark medeniyetlerinin ürünü olarak gördüğü klasik Türk müziğini, Türkçülük-milliyetçilik minvalinde kültür alanının dışarısına itmektir. Ona göre, "hars yalnız bir milletin dini, ahlaki, hukuki, muakeveli, bedii, iktisadi ve fenni hayatlarının ahenktar bir mecmusu" iken "medeniyet milletler arasındır. Milli kültür ile medeniyeti birbirinden ayıran, milli kültürün bilhassa duygulardan, medeniyetin bilhassa bilgilerden mürekkep olmasıdır" (1923, 25, 39). Gökalp, milli devletin temelini kültürü koyar ve kültürün unsurları da din, dil, ahlak, güzel sanatlar, felsefe ve bilim olarak sıralar (Kaçmazoğlu, 2010a, 16). Onun hars ve medeniyet arasında yapmış olduğu bu kültürel ayırım Türk müziği alanında "Doğulu kimliği tasfiye ederken, milli kalmayı mümkün kılacak kuramsal çözüme de zemin hazırlamaktadır (Ayas, 2014, 51). Çünkü Gökalp'in sosyolojisinin temel amacı, Türk müziğini Batı medeniyetine katmaktır. Bu yüzden Cumhuriyet dönemini hazırlayan koşulları ve kültürel temelleri belirlerken, Türk müziği gibi belli başlı kültürel unsurların da milliyetini tespit etme çabasıdadır. Bu kavramsallaştırma uğraşısının Türk müziği hakkındaki fikirlerine de doğrudan yansıdığı hatta onun çözümlerinin temel amacını oluşturduğu söylenebilir. Dolayısıyla Gökalp'in, "milli musikimiz memleketimizdeki halk musikisiyle garp musikisinin imtizacından doğacaktır" (Gökalp, 1923, 138-140) sözleri tesadüf değildir. Çünkü halk müziği kültür alanının bir paçasıdır ve dolayısıyla milli bir karaktere sahiptir. Böylelikle Durkheimci bir sosyolog olan Gökalp, milli kimliği ve kolektif bilinci geleneksel olana dayandırarak inşa etmektedir (Ayas, 2014, 97). Buradan hareketle Cumhuriyet döneminde müzik sosyolojisi düşüncesinin dolaylı olarak Ziya Gökalp'le birlikte ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Ayrıca Gökalp'in Fransız sosyoloji ekolünün temsilcisi olması ve onun fikirlerinin Fransız sosyolojisinden hareket olarak tasarlandığı göz önünde bulundurulduğunda, Fransız sosyoloji düşüncesinin Türk müziği alanına aktarımını sağlayan ilk sosyologun da Gökalp, olduğu görülmektedir. Dolayısıyla onun müzikte milliyet meselesini ele aldığı "Bedii Türkçülük" (1923b) makalesi ve *Türkçülüğün Esasları* (1923) adlı kitabının da, - Durkheim ve Comte üzerinden- Fransız sosyolojisinden hareket olarak uyarlamacı bir bakış açısıyla yazılmış Türkiye'deki ilk müzik sosyolojisi tahlillerini oluşturduğunu da böylelikle söylemek daha da mümkündür.

Gökalp'in bahsi geçen milli musiki hakkındaki sosyolojik çözümlerini, dönemin müzik politikalarının fikirsiz tabanını oluşturarak, yapılan siyasal uygulamaların seyrini belirlemiştir. Kaçmazoğlu'na göre (2010a, 12), Gökalp'in sosyoloji fikirleri, yeni Türk devletinin kurulma süreçlerinde Atatürk'ün yapmış olduğu reformlar üzerinde son derece etkili olmuştur. "Hatta Doğru Yol: Ulusal Egemenlik



ve İlkelerinin Sınıflandırılması, Çözümlemesi ve Yorumlanması, adlı broşürü ile CHP'nin programında yer alan siyaset, yönetim, din, hukuk, adalet, ekonomi, maliye, bayındırlık, eğitim, toplumsal yardımlaşma, toplumsal siyaset ve askerlik gibi ilkelerini yorumlamış parti programını tahlil edip açıklamıştır." Fakat onun fikirlerinin müzik politikaları üzerindeki etkisini belirleyen şey her ne kadar yapmış olduğu sosyolojik çözümlemelerin siyasi tercihle uyum içerisinde olması gibi gözükse de, temelde onun fikirlerini değerli hale getiren faktörlerden birisi de Atatürk'ün Türk müziği devrimi hakkındaki konuşmaları olmuştur. Kaldı ki, Atatürk, yapmış olduğu meclis, konser, gezi, köşk vs. konuşmalarında, gerek kurmaylarına gerekse müzikolog veya aydınlara, Musiki İnkılabının Gökalp'in fikirlerinden yararlanılarak gerçekleştirilmesi veya bu hususta müzik politikaları geliştirilmesi noktasında doğrudan bir talimat-yönelim vermemiştir.

Atatürk, Türk müziği devriminin değişen toplum düzeninin bir gerekliliği olduğunu düşünen ve değişim noktasında yapılması gerekenleri siyasi olarak yönlendiren, hatta çalışmalarını bizzat yakından takip eden bir liderdir. Dolayısıyla, Türk müzik sosyolojisi tarihine ait izleri, Atatürk'ün siyasi fikirleri üzerinden incelemek, dönemin müzik sosyolojisi karakterinin ilişkili olduğu Batı sosyolojisi düşüncesini ortaya koymak adına gerekli bir ihtiyaç olduğu söylenebilir. Türkiye'de sosyolojinin gelişimini değerlendirirken siyasal boyut üzerinde de durmak gerektiğine dikkat çeken Gökçe'ye göre, "Cumhuriyet ideolojisinin oluşumunda Durkheim'in metod ve sosyolojik anlayışının fazlasıyla izleri görülmektedir. Atatürk'ün kendine ait kütüphanesinde Durkheim'in kitaplarının yer alması, kendi el yazılarıyla belirli düşüncelere not düşürülmüş olması, birçok paragrafların altına çizilmiş olması, Durkheim sosyolojisinin Türk siyasi geleneğinin şekillenmesinde etkili olduğunun somut bir delilidir ve bu yönde verilebilecek sayısız örnekler vardır. Türk toplumsal yapısının temel sorunlarının toplum-devlet ağırlıklı olarak ele alınması siyasal tercihlerin bu yönde yapılması için bir zemin oluşturmuştur. Özetle denilebilir ki; Atatürk'ün toplumsal sorunları bir sosyolog yaklaşımıyla irdelemesi, Cumhuriyet dönemine sosyolojik bir kimlik kazandırmıştır." (Gökçe, 2000, 76). Dolayısıyla Atatürk'ün bir sosyolog yaklaşımıyla Türk müziği sorunlarını değerlendirmesinin, Cumhuriyet dönemi müzik sosyolojisi düşüncesinin seyrini ve karakterini belirlediğini söylemek böylelikle daha da mümkün hale gelmektedir.

Atatürk'ün toplumsal sorunlara çözüm üretmeye çalıştığı sosyoloji fikirlerinde, pozitivizm ve rasyonalizm derin etkilerini görebilmek mümkündür. Fransız filozof "Descartes'in *Discours sur la Methode* adlı yapıtını Türkçe'ye çevirterek Milli Eğitim Bakanlığına yayımlanmış olması" (Şenşekerci vd., 2014, 7), bu eğilimin önemli göstergelerinden birisidir. Cumhuriyet devrimlerinin tümünü pozitivist düşünceden etkilenerek tasarlayan Atatürk, (Giritli, 2014, 15), Musiki İnkılabının da ideolojisini pozitivist ideolojiye dayandırmıştır. Ayrıca 1924 senesinde Amerikalı filozof John Dewey Türkiye'ye davet edilerek kendisinden faydalanılmak istenmesi, Atatürk'ün pragmatizme olan ilgisini (Gönlübol, 1995, 292-295) ve Türk müziği alanındaki devrim fikirlerinin ideolojik olarak pragmatist felsefeyle ilişkili olduğunu gösteren diğer bir ayrıntıdır. Bu yüzden Atatürk'ün güzel sanatlar alanındaki değerlendirmeleri Dewey'in yansırı Alman filozof Herbart gibi pragmatist bilim adamalarının üslubunu taşımaktadır (Eti, 1991, 121). Atatürk'ün müzik devrimi düşüncesinin temel ilkelerinin çağdaşlık, uygarlık, akılcılık ve milliyetçilikten oluştuğunu ifade eden Berker'e göre (1991, 94), diğer devrimlerde olduğu gibi müzik devriminin amacı da, Türk halkını "bütünü ile çağdaş bütün anlam ve biçimiyle uygar bir toplum durumuna vardırılmaktır." Bu yüzden Atatürk için Türk müziği devrimi estetik anlamda bir ilerlemeden ziyade toplumsal bir ilerleme-çağdaşlaşmayla bütünlüklü bir yapıda olmalıdır. Çünkü ona göre, "bir ulusun yeni değişikliğinde ölçü, musikide değişikliği alabilmesi kavrayabilmesidir." Türk müziğini yükselterek evrensel müzik içerisinde yer almasını sağlayacak olan bu değişim, ancak "ulusal, ince duyguları, düşünceleri anlatan yüksek deyişleri, söyleyişleri toplamak, onları bir gün önce, genel son musiki kurallarına göre işleyerek" (Oransay, 1965, 15), gerçekleştirilmelidir. Çünkü Türk ulusal müziği ancak bu düzeyde gelişebilir, yükselebilir, evrensel müzik dünyasında yerini alabilir (Tanrıkorur, 1980, 42). Atatürk'ün bu açıklamasına bakılacak olursa, aslında halk müziği ve klasik Türk müziğinin (Osmanlı müziği) Gökalp sosyolojisinden farklı olarak milliyetçilik temelinde uzlaştırıldıkları görülmektedir. Çünkü Atatürk için asıl olan eserlerin türü değil sahip olduğu ulusal duygu ve düşünceleri yansıtan içeriğidir. Yani milli karakter Gökalp'te olduğu gibi sadece halk müziğine ait unsurlar için değil, ulusal duyguları, deyiş ve söyleyişleri yansıtan müzik türlerinin hepsi için geçerlidir. Dolayısıyla Gökalp felsefesinde milli kültür, halk müziğine denk düşerken, Atatürk'te bu durum tek bir türle değil ulusallık merkezinde daha geniş bir perspektifle ele alınmaktadır. "Birçok açıdan görüşlerinden etkilendiği ve Türk İnkılabının düşünsel alt yapısının hazırlanmasında emeği geçen Ziya Gökalp gibi kültür ve medeniyet kavramları arasında bir ayrım yapmamaktadır" (Akkaş, 2015, 41). Atatürk, böyle bir ayrımı gereksiz bulmakta, medeniyet ve kültürün ne olduğunu açıklarken "medeniyetin ne olduğunu başka başka tarif edenler olduğunu fakat medeniyeti kültürden ayırmanın güç ve lüzumsuz olduğunu düşünmektedir" (Genel Kurmay Başkanlığı, 1998, 149'dan akt. Akkaş, 2015, 42). Zira Atatürk'ün



“ben demek istedim ki, bizim seve seve dinlediğimiz Türk bestelerini onlara da dinletmek çaresi bulunsun. Onların tekniği, onların ilmiyle, onların sazları, onların orkestraları ile çaresi her ne ise. Mesela Ruslar ne yapmışlarsa biz de Türk Musikisini milletler arası bir sanat haline getirelim. Türk’ün nağmelerini kaldırıp atalım da sadece Batı milletlerinin hazırdan musikisini alıp kendimize mal edelim yalnız onları dinleyelim demedim. Yanlış anladılar sözlerimi, ortalığı öyle bir velveleye verdiler ki, ben de bir daha lafını edemez oldum” (Sağlam, 2009, 105; Tanrıkorur, 1980, 48; Balkılıç, 2009, 89), sözleri onun sadece bir türe odaklanmadığının en açık göstergelerinden birisidir. Bu yüzden Atatürk’ün müzik fikirlerinde her ne kadar Gökalp sosyolojisinin izlerini sürebilmek mümkünse de (Aksoy, 2008, 174), ondan ayrıldığı noktaların olduğu, ulusal melodileri milliyet temelinde Gökalp’e göre daha geniş bir bakış açısıyla değerlendirdiği ve Gökalp’ten farklı olarak kültür ve medeniyeti bir potada birleştirdiği söylenebilir. Atatürk’ün müzik fikirleri Gökalp’ten daha çok Durkheim, Comte ve Montesquieu gibi Fransız, sosyologların fikirlerinden hareket almaktadır. Örneğin Montesquieu’nün “musikisiz inkılap olmaz” sözlerinden çok etkilenmiştir. “Bir milletin musiki hakkındaki zevki nazar-ı itibara alınmadıkça onun yükseltilmesine imkan olmadığını Montesquieu’den okumuştur. Bu çok doğrudur. Ve işte bundan dolayı bu sanatın inkişaf ettirilmesine” kendini bağlı saymakta ve “bunun için musikiciliğe pek çok itina göstermektedir” (Kesova, 1975, 75-76, 84; Akkaş, 2015, 52). Anlaşılabacağı üzere, “Aydınlanma Hareketi’nin ve Fransız Devrimi düşünce alt yapısının” oluşmasına önemli katkılarda bulunan Montesquieu’nün görüşlerinin, “müziğin toplumsal gelişmenin gerçekleşmesinde önemli bir yere sahip olduğunu” (Akkaş, 2015, 53), düşünen Atatürk’ün müzik fikirlerinde fazlasıyla etkili olan Fransız düşünürlerden birisidir. Ayrıca yukarıda belirtildiği gibi Durkheim sosyolojisine vermiş olduğu önem, Atatürk’ün Türk müziği hakkındaki sosyolojik çözümlerinde Durkheim’in da etkin bir rol oynadığını gösterir. Bu yüzden fikirlerinin Gökalp’in fikirleriyle olan benzerliğin daha çok Durkheim ve Fransız sosyologlardan kaynaklı olduğu söylenebilir.

4. İsmail (İsmayıl) Hakkı Baltacıoğlu¹ (1886-1978)

Türkiye’deki müzik sosyolojisi ismini ilk kez kullanan ve ona disiplin olarak bilimsel bir kimlik kazandırma gayreti gösteren ilk Türk sosyoloğu Baltacıoğlu’dur. Baltacıoğlu, Türk sosyoloji tarihinin oluşmasına önemli katkılarda bulunmuş olan isimlerden birisidir. Bilimsel olarak pedegog kimliği ile ün yapmış olsa da, sosyoloji alanında yapmış olduğu çalışmalar ve bu alandaki faaliyetleri, Tür sosyoloji tarihi içerisinde önemli bir yere sahiptir. Baltacıoğlu, bilimsel olarak pek çok alanda uğraş vermiş bir bilim insanı olarak sosyolojiyi kendinden önceki kuşak sosyologlara göre daha geniş bir yelpazeden ele almaktadır. Pedagoji, Sosyoloji, Psikoloji, Felsefe gibi alanların yanı sıra müzik de dâhil olmak üzere nerdeyse sanatın bütün alanlarıyla ilgilenmiştir. Bu alanlarla ilgili 70 ayrı dergi ve gazetede 1400’ün üzerinde makaleler yayınlamıştır. Ayrıca din, dil, tiyatro, plastik sanatlar, müzik, piyes, çocuk, gençlik, biyografi ve otobiyografi konularında eserlerinin sayısı ise 140’a yakındır” (Kaçmazoğlu, 2010a, 190). Baltacıoğlu’da dönemin diğer düşünce adamları gibi ilgili olduğu alanlarda araştırmalar yapmak için yurt dışına gitme geleneğini devam ettirenlerden birisidir. İlk olarak 1910 yılında Mustafa Sati Bey’in tavsiyesi ve Maarif Nazırı Emrullah efendinin onayı ile pedagoji ve el sanatları konusunda araştırmalar yapmak için Avrupa’ya gönderilmiştir. İlk olarak Fransa (Paris), ardından İngiltere (Londra), Belçika, Almanya (Berlin) ve İsviçre’de çeşitli çalışmalar yaparak, buraların eğitim sistemi ve yapısını incelemiştir (Baltacıoğlu, 1998, 99-155’den akt. Vergili, 2014, 409). Baltacıoğlu, Türk bilim dünyasında her ne kadar fikir adamı, pedagog, sosyolog, psikolog kimlikleriyle tanınmış olsa da, bir o kadar da sanatçıdır (Kaçmazoğlu, 2010a, 244). Onun *Sanat* (1934) adlı kitabında estetikten, edebiyata, tiyatrodan, plastik sanatlara, dil, temsil, yaratma ve müzik alanlarında sanatın neredeyse bütün başlıklarıyla karşılaşmak mümkündür.

Baltacıoğlu, Batılı düşünce adamlarıyla ilk olarak Vefa İdadisinde eğitim aldığı yıllarda tanışır. Bu yıllarda arkadaşı Mehmet Refik vasıtasıyla okuduğu Jean Jacques Rousseau’nun (1712-1778), *Emile* adlı eserinin onun hayatında ayrı bir yeri vardır. Vefa İdadisinde öğrenci iken geçirdiği ruhi devinimlerden en büyüğünü bu kitap sayesinde yaşadığını söyler. Bu yüzden bu kitabı birçok kereler okur. Buna benzer bir değişimi sonrasında Durkheim ve Henri Bergson’u tanıdıktan sonra yaşar. Ayrıca etkilendiği düşünce adamlarının arasına Gustave Le Bon, Alfrede Foulille’ide sırasıyla eklemek mümkündür. Ancak Rousseau, Durkheim ve Bergson’un bunların içerisinde daha ayrı bir yeri olduğu söylenebilir. Onun Türkiye’deki üstadı ise Ziya Gökalp’tir (Vergili, 2014, 408; Kaçmazoğlu, 2010a, 192). Özellikle Gökalp’in din ve toplum görüşleri, Baltacıoğlu’nun sosyoloji fikirlerinin şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur (Güllü, 2015, 206). O

¹ Türk sosyolojisi tarihinin en önemli isimlerinden birisi olan Ord. Prof. İsmail Hakkı Baltacıoğlu’nun isminin literatür içerisinde “İsmayıl” olarak da geçtiği gözlemlenmiştir. Her iki ismin bir arada kullanılması bu yüzdendir. Fakat ilerleyen kısımlarda yeri gedikçe günümüz Türkçesine daha uygun olması nedeniyle “İsmail” ismi kullanılmaktadır.



halde Baltacıoğlu'nun Fransız ekolü ve bu ekolün Türkiye'deki en önemli temsilcilerinden birisi olan Gökalp'in sosyoloji görüşlerinden etkilendiğini söylemek mümkündür. "Baltacıoğlu, Durkheim'in solidarist görüşlerini, içinde yaşadığı dönemin toplumsal ve siyasi durumuna göre yorumlayarak, Gökalp çizgisinde pozitivist, laik, milliyetçi ve dindar kimlikleri kendisinde eklektik bir biçimde sentezleyen uzlaştırmacı bir sosyolog ve düşünce adamı portresi çizmektedir" (Güllü, 2015, 208). Eserlerinde yaşadığı dönemi anlamaya, açıklamaya, sorunları çözmeye yönelik bir çaba içerisinde. Günümüzdeki müzik sosyolojisi kavramına birebir karşılık gelen "musiki sosyolojisi, musiki içtimaiyatı" kavramlarını geliştirerek Türkiye'de müzik sosyolojisi disiplinine bilimsel bir kimlik kazandırmaya çalışmıştır. "Musikide Batıya Doğru" (1951), makalesinde milli musiki hakkındaki fikirleri sonrasında müzikolog Rauf Yekta Bey'in sen müzisyen misinki müzik işine karışyorsun? sorusuna çeyrek yüz yıl önce "Siz sosyolog musunuz ki musiki de milliyet bahsine karışyorsunuz? Burada bahis konusu olan musiki tekniği değil, musiki sosyolojisi ve musiki estetiğidir" sözleriyle cevap verdiğini belirten Baltacıoğlu'nun (1951, 2), ilk olarak müzik sosyolojisi ismini 1926 senesinde kullandığı anlaşılmaktadır. Baltacıoğlu'nun bu açıklamasının akabinde Yekta Bey'in kendisine verdiği cevap içerik olarak olmasa da, kavramsallaştırma açısından aynı bilimsel niteliklere sahiptir. Cevap makalesinde (1995, 4)², Yekta Bey'in günümüzde müzik sosyoloğu kavramına karşılık gelen "müzikolog sosyolog" kavramını geliştirdiği görülmektedir. Bu makaleler müzik sosyolojisinin, Türkiye'de teknik olarak "musiki sosyolojisi, müzikolog sosyolog" kavramlarıyla birlikte 1926 senesinde kullanıldığını gösterir. Ayrıca Baltacıoğlu, müzik sosyolojisi konusunda söz söyleyebilecek uzman kişilerin bilimsel kimliklerini de belirlemeye çalışmaktadır. Ona göre, "bir milletin musiki itibariyle beynelmilel vaziyetinde, musiki denilen sanat müessesesinin beşeri tekamülünde asıl ilmi ve külli hükümleri verecek olanlar musiki sanatkarları veya musiki münekkitleri değil, musikinin mukayeseli tarihini yapan içtimaiyatçılardır. Bu ilim beşeri müesseseleri sosyoloji ilminin usulü dairesinde tetkik etmek kudretini taşıyan ilim adamlarındır" (1934, 153). Böylelikle Baltacıoğlu, müzik sosyolojisine bilimsel olarak sosyolojinin göreceli alt dallarından birisi olarak anlam kazandırmakta, alan hakkında ihtisas sahibi olan kişileri de sosyologlar olarak sınıflandırmaktadır. Bu durumu daha detaylı açıkladığı "Milli Musikiden Ne Anlarsınız?" (1926) başlıklı makalesinde kendisinin ve dolaylı olarak dönemin müzik sosyolojisi düşüncesinin sahip olduğu bilimsel kimliği daha detaylı olarak ortaya koymaktadır. Yukarıda sosyoloji ilmi usulü dairesince yapılan mukayeseli tetkikler olarak sınıflandırdığı bilimsel içeriği, bu makalesinde daha da açan Baltacıoğlu, ilimden maksadının tarih ve etnografyanın tanıdığı muhtelif cemiyetlerde musiki denilen aynı zamanda zevk ve teknik unsurların mukayeseli tarihi" olduğunu belirtmektedir. Bu vasıfta ilim ancak "bedii içtimaiyat" ve tahsisen "musiki içtimaiyatı" ismini taşıyabilir (Baltacıoğlu, 1934, 158). Görüleceği üzere Erken Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde müzik sosyolojisi disiplinine yönelik yapılan göreceli sınıflandırmalar, sosyoloji, bedii içtimaiyat (estetik sosyolojisi) ve tahsisen musiki içtimaiyatı yani müzik sosyolojisi başlıklarına indirgenerek tahsis edilmekte, müzik sosyolojisi disiplini mutidisipliner bir alan olarak tarif edilmektedir. He ne kadar Baltacıoğlu, içerik olarak bu başlıkları isimlendirmiş olsa da, ona göre, böyle bir ilim henüz tam manasıyla Türkiye'de "müesses olamadığından yapılabilecek şey, mümkün olduğu kadar muhtelif cemiyetlerde musiki müessesesinin mukayeselerini yapmak ve mümasil bünyede olan cemiyetler üzerindeki zevk hususiyetlerinin ve teknik müşabehedatlerinin dersini sevmektir" (1934, 158). Türkiye'deki ilk dönem müzik sosyolojisi düşüncesini teknik terimlerle bilimsel olarak yorumlayan ve milli musiki sorununa müzik sosyolojisi perspektifiyle üretilen spesifik çözümler getiren sosyoloğun kuşkusuz Baltacıoğlu, olduğu görülmektedir. Diğer bir taraftan Baltacıoğlu, tarafından yapılan bu açıklamaların Türkiye'de sosyolojinin ortaya çıkma sebepleriyle benzer özelliklere sahip olduğu, devletin siyasi-Batıcı tercihlerini meşrulaştırmak ve toplumsal sorunlara çözümler geliştirebilmek adına üretildiği söylenebilir. Yani Türkiye'de sosyoloji düşüncesini ortaya çıkaran toplumsal değişim süreci ve bu minvalde toplumda ve kültür alanında ortaya çıkan sorunlar, kimlik bunalımı gibi meselelere çözüm üretebilme amacı, aynı şekilde Baltacıoğlu'nun müzik sosyolojisi fikirlerinin de ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Çünkü Türk müziğinin Gökalp'le başlayan kimlik tahsisi ve akabinde bir pseudo-karşıtlık sorunsalına³ dönüşerek müzik camiası ve entelektüelleri, alaturkacılar-alafrangacılar-Gökalpçular, gelenekçiler, Batıcılar, ilericiler, gericiler gibi sınıflara ayıran milli musiki sorununa-tartışmalara çözüm üretebilmek gayesi, müzik sosyolojisi düşüncesinin Türkiye'de ortaya

² Yekta Bey'e ait olan bu makale, *Musiki Mecmuası*, Mart 1995, 448, s. 4'de "Rauf Yekta (1871-1935) diyor ki" başlığı altında isim belirtilmeden nakledilmektedir. Bu ifadelerin Yekta Bey'e ait olduğunu, Orhan Nasuhioğlu'nun, Rauf Yekta Bey'in Albert Lavinyac'ın hazırlamış olduğu ansiklopedide Fransızca yazmış olduğu Türk müziği maddesinin çevirisi yer verdiği *Türk Musikisi* adlı kitabın 10. sayfasıyla karşılaştırılarak ta anlamak mümkündür. Bk. (Nasuhioğlu, 1986: 10).

³ Dönemin milli musiki tartışmalarının Doğu-Batı ya çok sesli olunur ya tek sesli olunur gibi bir pseudo-karşıtlık biçimine dönüşmesi hakkında Hilmi Yavuz'un (1980). *Atatürk devrimleri ideolojisinin Türk müzik kültürüne doğrudan ve dolaylı etkileri*, Açık oturum, 8. 11. 1978, İstanbul: Türk Müziği Kulübü, künyeli kitabın 28. sayfasına yer alan açıklamalarına bakılabilir.



çıkması adına itici bir kuvvet oluşturmuştur. Dolayısıyla Türkiye’de müzik sosyolojisine ait ilk mevcut metinlerinin, siyasal bağlamda devletin Batılılaşma tercihini milliyetçilik-Türkçülük kavramlarıyla kültür alanı içerisinde meşrulaştırma gayreti gösteren Gökalp’in milli musiki fikirlerinin yarattığı tartışmaların neticesinde ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bu durum aynı zamanda Gökalp sosyolojisinin Türkiye’de sosyoloji ve göreceli alt dallarının ortaya çıkma süreçlerinde ne kadar etkili olduğunu da göstermektedir. Fakat Baltacıoğlu, Gökalp ve Durkheim sosyolojisinden ayrıldığı noktaları 1933’te yazmış olduğu “Mütehassis” ve “Kariktür” başlıklı makalelerinde detaylıca açıkladığı görülmektedir. Onun fikirlerindeki değişim Bergson’u okuduktan sonra gerçekleşmiştir (Baltacıoğlu, 1934, 171-172). “Mütehassis” adlı makalesinde, İstanbul Konservatuarı’na getirilen Viyanalı müzik profesörü Marks’ın⁴ vermiş olduğu konferansta hars ve medeniyet hakkındaki açıklamalarından sonra Durkheim ve arkadaşlarının Türkiye’de okunmaz hale geleceğini, yerine Fransız sosyologlar Gustave Le Bon ile Adolphe Coste’nin tezlerine inanmak gerekeceğini söylemektedir (Baltacıoğlu, 1934, 168-169). Oysaki bu fikirler Türkiye’de Gökalp ve hatta Durkheim’in “Jugements de valeurs et jugements de realite” (1911)⁵ makalesi kadar eskidir. Fakat ona göre, Marx’ın konferansında “hars, medeniyet, musiki ve milliyet” kavramlarını açıkladığı sözlerinde ilmi bir taraf yoktur (Baltacıoğlu, 1934, 170-171).

Baltacıoğlu, *Sanat* adlı kitabının “Musiki” alt başlıklı bölümünde “Sosyoloji” başlıklı bir makaleye de (Baltacıoğlu, 1934, 173), yer vermektedir. Bu makalenin ilk olarak, onun sahip olduğu müzik sosyolojisi fikirleri üzerinde etkili olan Batı kaynakları ve sosyologların anlaşılması adına önemli olduğu söylenebilir. Makalesinde Fransız sosyolog Durkheim ve Gabriel Tarde sosyolojilerini karşılaştırarak açar ve Tarde’nin hep cemiyetten bahsetmiş olmasına rağmen, Durkheim gibi bir sosyolog olmamasını örnek olarak gösterir. Kuşkusuz Fransız sosyolojisi ekolü denildiğinde akla gelen ilk isim Durkheim ve yaratmış olduğu gelenektir. Fakat Tarde, bu geleneğin dışarısında kalan bir isimdir. Gabriel Tarde ve Rene Worms gibi dönemin diğer önemli Fransız düşünürlerin Durkheim’la yaptıkları kavga sosyoloji tarihini inceleyen çalışmalarda genellikle vurgulanan konulardan bir tanesidir. Durkheim’cı projeye karşı savundukları sosyoloji projesini kaybetmelerinin sebebi, Durkheim’ki kadar kapsamlı, bütüncül ve özgül olmamasından kaynaklanmaktadır (Ünsaldı, 2012, 89).

Görüleceği üzere ilk dönem müzik sosyolojisi düşüncesine 1926 yılından başlayarak yapmış olduğu bilimsel değerlendirmelerle önemli ölçüde katkı sağlamış olan Baltacıoğlu’nun müzik sosyolojisi düşüncesi, temelde Fransız sosyoloji ekolü ve kaynaklarından hareket almaktadır. Durkheim, başta olmak üzere müzik makalelerinde isimlerine yer verdiği Bergson, bu isimlerden bazılarıdır. Fakat Durkheim ve Gökalp sosyoloji ekolü çizgisinden ayrıldığını 1933’ten sonraki makalelerinde net olarak ifade etmektedir. Ayrıca her ne kadar fikirlerine doğrudan katılmasa da, Gustave Le Bon, Adolphe Coste ve Gabriel Tarde gibi Fransız sosyologların fikirlerinin de Baltacıoğlu’nun müzik sosyolojisi çıkarımları üzerinde, karşılaştırmalı olarak sağladığı değerlendirme imkânından ötürü dolaylı bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bunun dışında İngiltere, Belçika, Almanya ve İsviçre’de yaptığı çeşitli çalışmaların da onun müzik sosyolojisi fikirleri üzerinde çok yönlü bir bakış açısı kazanmasına muhtemel katkı sağladığı söylenebilir. Fakat her ne olursa olsun, Baltacıoğlu’nun müzik sosyolojisi düşüncesi üzerinde etkili olan ekolün, ilk başta Fransız sosyoloji ekolü olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca onun isimlerine yer verdiği Fransız sosyologlar aynı zamanda Türk sosyolojisi üzerinde de etkili olan isimlerdir. Dolayısıyla Baltacıoğlu’nun müzik sosyolojisi tahlillerinin, bu yönüyle Türkiye’de sosyoloji disiplinin ortaya çıkma ve karakter kazanma şekilleriyle benzer özelliklere sahip olduğu söylenebilir.

5. Mahmut Ragıp Gazimihal (1900-1961)

Dönemin müzik sosyolojisi düşüncesini kronolojik olarak takip edeceğimiz diğer metinlerin, Türk müzikoloji tarihinin önemli isimlerinden Gazimihal’e ait olduğu söylenebilir. Gazimihal, müzik eğitimi, müzik folkloru, organoloji alanlarında yapmış olduğu müzikoloji çalışmalarıyla, Türk müziği alanına önemli ölçüde katkılar sağlamış birisidir. Dönemin müzik sorunlarına incelemiş olduğu Avrupalı müzikolog ve bilim adamlarının tezleriyle açıklık getirmeye çalışarak, Türk müziğinin Batılılaşma politikalarına bilimsel

⁴ Baltacıoğlu’nun makalesinin ilerleyen kısımlarında ismi “Marks” diye okunduğu gibi ifade edilen bu profesör, 1932 yılında İstanbul Konservatuarı’nı islah için çağrılan ve Türkiye’de müzik hayatının canlanması hususunda ilk raporu veren tanınmış kompozitör Prof. Joseph Marx’dır. Konuyla ilgili: Bk. Güdek, B. (2014). Cumhuriyet dönemi müzik alanında yabancı uzman raporları, *Tarih Okulu Dergisi*, S. XVII, 629-659.

⁵ “Kıymet hükümleri şeniyet hükümleri” (1911). İlgili kaynak ve sonraki makalelerinde karşılaştığımız kaynaklar, Baltacıoğlu, tarafından sadece yabancı isimleri ile aktarılmaktadır. Bu yüzden ilgili kaynakların içerisinde tarihleri ve Türkçe karşılıkları tarafımızca eklenmiştir.



bir bakış açısıyla çözümler üretmeye çalışmıştır. Türk müziği tarihi içerisinde yazmış olduğu kitap ve 3000'e yakın makaleyle geniş bir yayın literatürüne sahip olan Gazimihal'in milli musiki konusunda yazmış olduğu makalelerinin dönemin dergi ve gazete yazıları içerisinde önemli bir yer kapladığı söylenebilir. İyi derecede bildiği Fransızca, Almanca, İngilizce gibi yabancı diller sayesinde Batı kaynaklarını tetkik etme avantajına sahip olan Gazimihal, özellikle 1925-1928 yılları arasında kaldığı Paris'te "kütüphanelerden çok yararlanmış, en önemli kitaplara ulaşma fırsatı yakalamış ve zor şartlara rağmen zengin bir kütüphane oluşturmuştur." Ayrıca *Le Monde Musical*, *Revue de Musicologie* ve *Revue Inter de Musique* adlı dergilerde yayınlamış olduğu makaleleri ve 1947'den itibaren Londra'daki "International Folk Music Council" in muhabirliğini yaptığı süreçlerde (Kahraman ve Tebiş, 2014, 12-14), Türk müzikolojisinin Avrupa'ya açılmasında da önemli rol oynamıştır. Türk müziği hakkındaki çözüm önerilerini genellikle Batı kaynaklardan hareketle tasarlayan Gazimihal, makalelerinde Türk müziğinin modernleşme sürecinde izlenmesi gereken müzik politikaları hakkındaki fikirlerini genellikle yurt dışında inceleme fırsatı bulduğu bu kaynaklara atıf yaparak desteklemektedir. Örneğin derin bir literatür taraması yaparak hazırladığı "Yeni Müzikoloji Cereyanları" (1927) adlı makalesi, Avrupa'da Helmutz, Stump, Corti, Sauveur, Fetis gibi bilim adamlarının fizyoloji ve akustik alanında yapmış olduğu müzikoloji çalışmaları üzerine kurulmuştur. Bu makalesi aynı zamanda Gazimihal'in sahip olduğu yabancı dillerin kendisine sağladığı avantajı ve bilimsel objektifliği de ortaya koymaktadır. Gazimihal, Türk müziği âlimlerinin Almanca, İngilizce bilmemeleri nedeniyle sadece Fransızca kaynaklardan edinmiş oldukları bilgilerle Avrupa'da gelişen yeni müzikoloji hadiselerini incelediklerini belirtmektedir (Kahraman ve Tebiş, 2014, 218). Onun belirtmiş olduğu bu durum, Fransız düşüncesinin müzikoloji alanında egemen olmasının başlıca -zorunlu- sebeplerinden birisidir. Bu yüzden Fransız düşünce geleneğinin Türk müzikolojisi üzerindeki egemen rolünü, dönemin müzik yayınlarının neredeyse tamamında gözlemleyebilmek mümkündür. Örneğin, Rauf Yekta Bey'in Albert Lavinyac'ın "1922'de *Encyclopédie de la Musique et Dictionnaire du Conservatoire* başlığı ile yayımlanan ansiklopedinin "Histoire de la Musique" bölümünde 1913 yılında kaleme aldığı "Turquie" başlıklı" (Köprülü, 1924'den akt. Çakıroğlu, 2020, 209), yazısı bunlardan bir tanesidir. Ayrıca Türk müziğinin değişim sürecinde Cemal Reşit Rey, A. Adnan Saygun, Halil Bedii Yönetken gibi etkili olmuş müzikologların Fransa'nın Paris şehrinde müzik araştırmaları yapmak için gitmeleri ve burada kurmuş oldukları dostluk derecesine varan ilişkilerin de bahsi geçen geleneğinin Türk müzikolojisi üzerindeki etkisini arttırdığı söylenebilir. Bu yüzden Türkiye'de sosyolojinin ortaya çıkma ve gelişme süreçlerinde egemen olan Fransız düşünce geleneğinin, benzer sebeplerle müzikoloji alanının üzerinde de egemen bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Gazimihal'in, müzik sosyolojisi tetkiklerinde dönemin müzik sosyolojisi düşüncesine yön veren kişilerin dışında ilgili kaynaklarında tespit edilmesi mümkündür. Onun ilk olarak atıf yaptığı düşünür, Fransız estetik-sanat sosyoloğu Charles Lalo'dur. Lalo, Türkiye'de dönemin sanat sosyolojisi nabzını tutan en önemli kişilerden birisidir. Toplum bilimsel bir estetiği savunan Lalo, yapıtlarında müziksel çözümlenmeye dayanan uyumsal bir kuram geliştirmiştir. *Esquisse d'une Esthétique Musicale Scientifique* (Bilimsel Bir Müzik Estetiği Denemesi) (1908) adlı çalışmanın sahibidir (Toprak, 2004, 1). "Gerek doktrin gerek yöntem itibarıyla Durkheim okuluna bağlı günümüzde bile temsilcileri olan tanınmış bir estetikçidir." Onun estetik-sanat fikirleri ölümüne kadar bağlı kaldığı pozitivizme dayanır (Filizok, 2001, 5). Fındıkoğlu'na göre (1928, 27), Lalo'nun sanat görüşlerinin Fransız dünyasını çevreleyen toplumsal etkenler altında oluşmuştur.

Gazimihal, kaleme aldığı, "Müstakbel Türk Musikisi" (1926) başlıklı makalesinde, müziği cemiyet, muhtelif sosyal tabakalar, moda vs. ile olan münasebetlerinin dikkate alınarak milli musiki işlerinin sadece hissiyat veya spekülatif şahsi projelerle değil, bir sosyolog ve filozof bakış açısıyla ele alınması gerektiğine dikkat çekmektedir. Ona göre, bu konu Fransız müzik eleştirmeni Jan Uberi tarafından detaylıca izah edilmiştir (Duran, 2001, 120; Kahraman ve Tebiş, 2014, 130). Makalesinin devamında milli musiki icraatları-politikalarıyla ilgili sorunlara çözüm üretebilmesi ve politikaların bilimsel bir istikamete oturtulabilmesi için daha yeni bir kaynak olduğunu ifade ettiği Charles Lalo'nun *Sanat ve İçtimai Hayat* adlı kitabının incelenmesini önermektedir. Gazimihal'in önermiş olduğu kitap *L'art et La Vie Sociale* (1921) (*Sanat ve Sosyal Yaşam*) adlı kitaptır. Lalo'nun *Estetik* (1925) adlı kitabını çeviren Toprak'ın, Lalo'nun kısa biyografisini aktardığı ilk sayfada bahsi geçen kitabın ismine yer verilmediği görülmektedir. Eserler arasında 1946-1947 yılları arasında üç cilt olarak yayınladığı *L'art et La Vie* (Sanat ve Hayat) adlı kaynağın ismi fark edilse de, bu kitabın Gazimihal'in makalesinde ifade ettiği yepyeni bir kitap ifadesiyle tarihsel olarak uyuşmadığı, dolayısıyla bu kitaptan farklı olduğu anlaşılmaktadır. Lalo'nun müziğin cemiyetle olan ilişkisi hakkındaki tahlillerinin Gazimihal'in milli musiki sorununa yönelik geliştirdiği müzik sosyolojisi çözümlenmelerinde fazlasıyla etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumu "Musiki ve Cumhuriyet (1)" (1927) başlıklı makalesinde Lalo'nun *İçtimai Bediiyat* tetkiklerine atıf yaparak ortaya koymakta ve Lalo'nun incelemeleri



hakkında yapmış olduğu yorumlarıyla daha da netleştirmektedir. Ona göre, “içtimai tekâmül, tevakkuf, inkişaf ve sanatın cemiyet ve cemiyetin sanat üzerindeki tesirlerine dair” bütün sosyologlar genel tetkikler yayınlamış olsalar da, hiçbiri Lalo’nun yayınladığı *İçtimai Bediiyat* tetkikleri kadar mühim değildir. Çünkü Lalo’nun, bu eserinin öncesinde de müzik estetiği hakkında ciddi muteber ve vakıfane tetkikler yazmıştır. Dolayısıyla müzik ile alakadar sosyolojik hükümlerde en fazla isabet gösteren odur. Bu kaynağın dışında “müstakil olarak müziğin sosyolojiyle olan ilişkisinden bahseden ayrıntılı bir eser bulamadığını” (Duran, 2001, 144), belirten Gazimihal, teknik konusunun bütün sosyologlara göre toplumsal bir kavram olduğunu ifade etmektedir (Kahraman ve Tebiş, 2014, 279). Anlaşılacağı üzere Gazimihal, müzik sosyolojisi konusunda literatür taraması yapmış, fakat bahsi geçen dönemde içlerinde *İçtimai Bediiyat* kadar donanımlı bir eser bulamamıştır. Dolayısıyla Gazimihal’in müzik sosyolojisi incelemelerini başta *İçtimai Bediiyat* tetkikleri ve *Sanat ve Sosyal Yaşam* adlı eserlerden faydalanarak gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür. Sanatın sosyal hayattan ayrı düşünülmeceğini hatta muasır cemiyetler için bu durumun imkânsız olduğunu düşünen Lalo’ya göre, müziğe anlamını kazandıran şey cemiyetin bireye kazandırmış olduğu terbiyeyle yakın bir ilişkiye sahiptir. “Zira terbiye ve tahsili olmayan bir köylünün kendiliğinden beş perdeyi kullanarak meydana getirilmiş refakatsiz ve modülasyon’suz melodilerin tekniği ile musikiyi kavramaya alışmış bir Çinlinin Bach’ın bir füğündeki polifoniye veya Wagner’in bir uvertüründeki kromatizmi ilk dinleyişte beğeni ve takdir edeceğini zannetmek ham bir hayaldir” (Toprak, 2004, 87).

Gazimihal’in müzikte milliyet konusunu incelerken Batı kaynaklarının yanı sıra yerli sosyoloji kaynaklarına da başvurduğu görülmektedir. Bu kişilerden biri sosyolog Mehmet İzzet Bey’dir. Gökalp’in hars ve medeniyet arasında yapmış olduğu ayırım ve buradan hareketle halk müziğini milliyetin, klasik Türk müziğini ise başka milletlerin malıymış gibi gösteren sosyolojik çözümlerinin her defasında yanlış olduğunu vurgulayan Gazimihal, bu konunun sosyolojik zeminde doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için *Milliyet Nazariyeleri* (1924) adlı kitabın⁶ incelemesini önermektedir (Kahraman ve Tebiş, 2014, 56). Mehmet İzzet, Gökalp’in İstanbul Üniversitesi’nde kurmuş olduğu sosyoloji kürsüsüne Necmeddin Sadık Sadak’tan sonra başkanlık eden kişidir. Her ne kadar Gökalp çevresinde yer almışsa da onun felsefesinden sıyrılmayı başaran ender isimlerden birisidir. “Fransız sosyolojisi dışında Alman ve İngiliz sosyolojisiyle de ilgilenmiş ve Durkheim’in toplumu bireyin üstünde gören yaklaşımının aksine idealist felsefeyle yaklaşarak bireyin önemine dikkat çekmeyi başarmıştır” (Ünsaldı ve Geçgin, 2013, 236). Gazimihal’in bahsi geçen kitabı Gökalp’in milli musiki fikirlerinin yanlışlığını düzeltmek için sunması bu yüzdendir.

Görülebileceği üzere Gazimihal’in müzik sosyolojisi tetkikleri üzerinde Fransız düşünce geleneği ve özellikle sanat sosyoloğu Lalo’nun müzik sosyolojisi çözümlerini egemen bir konumdadır. Ayrıca Gazimihal’in de müzik sosyolojisi düşüncesi olarak Gökalp fikirlerinden ayrıldığı görülmektedir.

6. Halil Bedii Yönetken (1899-1968)

Dönemin müzik sosyolojisi düşüncesine yönelik spesifik açıklamalar yapan diğer bir müzikolog Halil Bedii Yönetken’dir. Türk müziği devriminin, müzik yaşamımızın, müzik kültürümüzün ve müzik eğitiminin ilk öncülerinden olan Yönetken, müzik devriminin ideolojisinin oluşturulmasında, gelişmesi ve geleceğe aktarılmasında önemli rol oynamıştır (Tebiş ve Kahraman, 2012, 3). Yönetken, müzik fikirlerinde tam bir Batılılaşma taraftarıdır. Yönetken’in de diğer sosyolog ve müzikologlar gibi müzik hakkındaki sosyolojik çözümlerini Fransız sosyolojisinden faydalanarak gerçekleştirdiği görülmektedir. *Hayat* dergisinde yayınlanan “Musikide Teknik ve Orijinalite” (1926), başlıklı makalesinde Fransız sosyolog Celestin Bouglé’nin *İçtimaiyat Nedir?* (1912), adlı kitabına atıf yaparak opera, bale, senfoni gibi müzik türleri ile toplum arasındaki ilişkiler üzerinden Şark ve Garp arasındaki ayrımı açıklamaktadır. Hatta ona göre, Doğu ile Batıyı arasındaki muazzam farkın sosyolojik sebeplerini zaten sosyologlar açıklamışlardır. Yönetken’in makalesinde atıf yaptığı Bouglé’ye ait olan kitabın tam olarak ismi *İlm-i İçtimaiye Nedir?*’dir. Mustafa Suphi tarafından çevrilen kitap 173 sayfadan oluşmaktadır ve Cumhuriyet döneminde çevrilen ilk yabancı sosyoloji kaynaklarından birisidir (Dever, 2014, 69).

Yönetken’in “Musiki ve Hayat” (1926) başlıklı makalesi yapmış olduğu açıklamalara göre “sosyologlar şark ve garp arasındaki muazzam farkın sebebinin iş bölümlerinde” bulmaktadırlar. Cümlelerinin devamında iş bölümlerinden kastının ne olduğunu açıklayan Yönetken, büyük şehirlerdeki kesafetin-sıkışıklığın zorunlu olarak toplumda iş bölümlerini meydana getirdiği, bu durumun ihtisas alanlarını doğurduğu ve böylelikle ferdi şahsiyetlerin teşekkül ettiği, dolayısıyla da insanların ruhlarının

⁶ Bahsi geçen kaynağın tam olarak ismi *Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat*’tır. Daha fazla bilgi için Bk. İzzet, Mehmet (1981). *Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat*, İstanbul: Ötüken Yayıncılık.



bünyesi değiştiğini ifade etmektedir (Tebiş ve Kahraman, 2012, 50). Fakat yapmış olduğu alıntı hakkında her hangi bir referans belirtmemektedir. Yaptığımız araştırma sonucunda Yönetken'in makalesinde yer verdiği görüşlerinin, doğrudan Gökalp'in 1917 yılında *Sosyoloji Dergisi*'nde yazmış olduğu "Cemiyette Büyük Adamların Tesiri" başlıklı makalesinden alıntılındığı tespit edilmiştir. Bu makalesinde Darwin'in "yaşamak için mücadele" kanunundan hareket alan Gökalp, iş bölümü kavramı üzerinden şehirlerin toplumsal alanında ortaya çıkan rekabet ve çatışma sorunlarını ortadan kaldıracak solidarist bir çözüm geliştirmektedir. Ona göre, şehirlere sıkışmış insanların ancak farklı iş bölümleri sayesinde bir arada dayanışma içerisinde yaşamaları mümkündür. Dolayısıyla iş bölümü şehirlerin sıkışmış sahasında ortaya çıkan sorunları solidarizm mantığıyla çözebilecek olan güçlü bir kavramdır. Çünkü şehirlerde fertler meslek olarak birbirlerine benzedikleri sürece çatışma ve rekabet içerisindedirler. Fakat farklı iş bölümleri yani meslekler bu sorunu ortadan kaldıracak bir sistem yaratmaktadır (Gökalp, 1917, 52). Yönetken'in müzik hakkında yapmış olduğu sosyolojik çözümlemelerinin, Gökalp'in bu makalesinden uyarlanarak elde edildiği görülmektedir. Yönetken, Gökalp'in bu sosyoloji analizinden hareketle şehirlerin toplumsal yapısının her alanda olduğu gibi müzik alanında da iş bölümlerini ortaya çıkardığı görüşündedir. Ona göre, şehirlerdeki kesafet (kalabalık, sıkışıklık) mecburi olarak müzik alanında iş bölümleri meydana getirmekte ve aynı sosyal hayat böylelikle yeni ihtisas alanlarını doğurmaktadır. Çünkü Gökalp'in de belirtmiş olduğu gibi "şehir fertlerini daima yeni el sanatları icat etmeye ve icat ettikleri sanatlar üzerinde olgunlaşmaya-ihtisas kazanmaya sevk ve zorunlu bırakmaktadır (Gökalp, 1917, 53). Görüleceği üzere Yönetken'in makalesinde şark müzikleri ve batı müziğini toplumsal bağlama indirgeyerek iş bölümü ve fert kavramları hakkında yapmış olduğu sosyolojik tahlillerin her ne kadar referans belirtmemiş olsa da, Gökalp'ten alınmış olduğu gayet nettir.

Yönetken, Celestin Bougle üzerinden dönemin müzik sosyolojisi tahlilleri üzerinde etkili olan Fransız sosyolojisi geleneğini de devam ettirdiği gibi Gökalp, sosyolojisine olan bağlılığı oldukça aşikârdır.

7. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu (1901-1974)

Dönemin sanat ve estetik konusundaki sosyolojik çözümlemeleriyle ön plana çıkan diğer Türk sosyologlarından birisi de Fındıkoğlu'dur. Onun kültür, dil ve edebiyat (şiir, roman) gibi alanlarda makaleleri olsa da, müzik alanında tespit edilen bir makalesi henüz bulunmamaktadır. Fakat Fındıkoğlu'nun müzik hakkındaki en derli toplu fikirleri *Bediiyat* (1928)⁷ adlı kitabının "Musiki" alt başlıklı bölümünde yer almaktadır. Burada müziğin seslerin tekrarı ve ritimden ortaya çıkmış bir sanat olduğundan söz eden Fındıkoğlu'na göre, ilkel medeniyetlerde çok düzenli ve tekdüze görmüş olduğumuz müzikal yapılara karakter kazandıran şey, seslerin ve ritmin düzenli tekrarlarıdır. Fakat bu müzik medeniyetle birlikte yürümeye başladıkça git gide karakterini kaybetmektedir. Artık daha hür, daha akıcı, estetik heyecanı daha çok ifade edici bir hal almaktadır (Fındıkoğlu, 1928: 49). Bir sayfadan kısa bu bölümde Fındıkoğlu, müzik hakkındaki görüşlerini Schopenhauer'ın (1788-1860)⁸ E. Veron (1825-1889)⁹ ve Alman filozof Hegel (1770-1831)'in müzik ve şiir arasında ifade kudreti bakımında yaptıkları felsefi karşılaştırmaları birer cümleyle örnekleyerek sonlandırmaktadır.

Fındıkoğlu, Türk sosyolojisinde Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin ile başlayan zincirin Mehmet İzzet'le gelen son halkalarından birisini teşkil etmektedir. Türkiye'de sosyolojinin gelişmekte olduğu süreçlere denk gelen yayın hayatı içerisinde, Türk toplumunun sosyal problemlerine sosyoloji alanındaki teorik görüşleri, kendi toplumumuza uygun bir düşünce geleneği oluşturmak ve elde edilen bilgileri aktüel sosyal problemlerin çözümünde kullanabilmek için iş ve aksiyon kurallarını tespit ederek çözümler üretme çabası gütmektedir (Güngör Ergan, 2008, 629). *Bediiyat* (Estetik) (1928) adlı kitabı incelendiğinde Fındıkoğlu'nun estetik hakkındaki fikirlerini sadece sosyolog kimliğiyle ele almadığı, felsefeci ve psikologların hatta biyologların bile görüşlerine fazlasıyla alt başlıklar halinde yer verdiği görülmektedir. Çünkü bu dönem sosyologları arasında felsefe ilgi duyulan konuların başında gelmektedir. Gazimihal'le ilgili bölümde belirttiğimiz gibi "estetik" dönemin sanat hakkında sosyolojik çözümlemeler yapan sosyolog ve müzikologların ve hatta diğer aydınların başlıca ilgi alanlarından birisini oluşturmaktadır. Bu yönüyle bahsi geçen dönemde popüler olan estetik düşüncesinin, Türkiye'ye aktarımının büyük oranda Fransız sosyolog Charles Lalo tarafından gerçekleştirildiği söylenebilir. Fındıkoğlu'nun kitabının Lalo'nun *Estetique* (Estetik) (1925), adlı kitabıyla aynı başlığa sahip olması bu durumun yansımalarından birisidir.

⁷ Bahsi geçen kitap, Rıdvan Canım, tarafından *Estetik* (2009), başlığı altında yayına hazırlanmıştır. Bk. Canım, R. (2009), *Estetik*, Ankara: Yazar Yayınları.

⁸ Artur Schopenhauer: Alman filozof, yazar ve eğitimci.

⁹ Eguene Veron: Fransız düşünür, sanat eleştirmeni.



8. Nurettin Şazi Kösemihal (1909-1972)

Müzik hakkındaki sosyolojik çözümlemeleriyle ön plana çıkan Kösemihal'in *Sosyoloji Dergisi*, *Türk Folklor Araştırmaları Mecmuası*, *Müzik ve Sanat Hareketleri Mecmuası*, *Varlık Mecmuası*, *Ulus Gazetesi*, *Akşam Gazetesi*, *Cumhuriyet Gazetesi* ve daha birçok dergi ve gazetede yer alan müzik makalelerinin toplam sayısı 40'a yakındır. Bunun dışında sanat ve toplum ilişkisini incelediği makaleleri ve resim, tiyatro gibi sanat konularında da makaleleri bulunmaktadır.¹⁰

Kösemihal'in toplumbilim anlayışı daha çok Fransız sosyolog Le Play ve ekolüne yakınlık göstermektedir. Sosyoloji çalışmalarında Sience Sociale'in ağırlığı ve Fransız kaynaklı-felsefi ağırlıklı bir düşünce yapısına sahip olduğu kolaylıkla hissedilebilir. Gökalp'ten sonra Hilmi Ziya Ülken ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ile birlikte Türk sosyolojisi tarihinde İstanbul ekolü olarak bilinen düşünce geleneğini devam ettirmiştir. Özellikle 1940 ve 1960'lı yıllarda Gökalp'in fikirleri yapılan sosyoloji çalışmalarında sürekli tekrar edilmiş olsa da, sosyologlardan hiç birisi Durkheim ve okulundan söz etmemektedirler. Hatta Kösemihal'in Durkheim sosyolojisini eleştirdiği bir makalesinin varlığı da bilinmektedir.¹¹ Bu dönemde ürün veren sosyologların hemen hepsi deneysel sosyoloji konularıyla ya ilgilenmiş ya da sempati duymuşlardır. Kösemihal, çeşitli yazıların da deneysel sosyoloji ekolüne olan sempatisini dile getirdiği gibi ekolün yaşam tarzını da doğrudan benimsemiştir. Bu yüzden onun çalışmalarında sosyometri konusu önemli bir yere sahiptir. Ayrıca Kösemihal'in uğraştığı sosyoloji konularından bir diğerini ise köy monografileri oluşturmaktadır. Sosyal realite, ahlak, din, iktisat gibi Türk sosyolojisinin genel tartışma konularını oluşturan birçok başlıkta da çalışmaları vardır. (Beşirli, 2008, 767,775-776; Kaçmazoğlu, 2010a, 124-125).

Kösemihal, *Ulus* gazetesinde peş peşe yayınlanan "Musikimizde Tanzimat İkiciliği" (1944a; 1944b)¹² başlıklı makalelerinde, Türk müziğinin değişim sürecini Tanzimat dönemine kadar geri götürerek, Türk müziğinin geçirdiği elli yıllık Avrupalılaştırma-Batılılaştırma sürecini, bu süreci engelleyen toplumsal problemleri ve bu problemlerin hangi uygulamalarla çözülebileceği üzerine odaklanmaktadır. Kösemihal, Türk sosyolojisinin sahip olduğu devlet politikalarına çözüm üretme geleneğini aynı ve hatta daha şiddetli-radikal bir biçimde müzik makalelerinde devam ettirmektedir. Ona göre, Türk müziğinin Cumhuriyet devrimleri ile birlikte ilerleme gösterememesinin nedeni alaturka ve alafranga ikiliğinin yarattığı etkilerden meydana gelmektedir. Dolayısıyla alaturka-alafranga münakaşaları, Türk müziğinin istikbali konusunda ilerleme sorunları yaratmaktadır. 1940'lı yıllara gelindiğinde Türkiye'de sosyolojinin iki ana merkezinden birisi olan İstanbul Üniversitesi ekolünün devamı olan sosyologlar arasında Batı felsefesi ve felsefe tarihi konuları üzerinde durulmaya başlandığı gibi (Ünsaldı ve Geçgin, 2013, 237, 253), müzik, resim, tiyatro, estetik, sanat ve toplum gibi farklı alanlarda da üretkenlikler devam etmektedir. Bu yüzden Kösemihal'in müzik fikirlerinde yeni dünya görüşü-felsefesi vurgusu sürekli ön plandadır. Ayrıca bu dönemde İstanbul sosyolojisi üzerinde hala Gökalp ve Fransız sosyolojisinin etkileri devam etmektedir. Fakat bu etki Alman sosyolog Kessler'in 1933 yılında İstanbul Üniversitesi sosyoloji kürsüsünün başına geçmesiyle, Alman sosyolojisi de -özellikle Marx Weber sosyoloji düşüncesi- sosyologlar üzerinde etkisini hissettirmeye başlamıştır. Kösemihal, "Musikimizde Tanzimat İkiciliği" (1944a, 2) başlıklı ilk makalesinde Rönesans ile Tanzimat arasında karşılaştırmalar yaparak, Türk müziğinin istikbali hakkındaki farklı görüşleri, üç ayrı maddede kategorize etmektedir. Bu maddelerden ilki "musikimiz sadece alaturka istikametinde ilerletilmelidir" idealine sahip olan kesimi kapsamaktadır. Fakat Kösemihal'e göre, bu idealin sosyolojik olarak hiçbir geçerliliği ve realitesi yoktur. Çünkü geline nokta alafranga müzik, toplum içerisinde tutunmayı başarabildiği için, artık Türk müziği sadece alaturka istikametinde ilerletilmeli ideali sosyolojik olarak mümkün değildir. Bu görüş "bundan sonra ancak geçmişin hasretini çeken ve gelenekçi bir zihniyet taşıyan ruhlarda artık tahakkuku imkânsız bir hayal olarak yaşayabilir (Kösemihal, 1944a, 2). Daha ikinci maddeyi açıklamadan üçüncüsüne geçerek, Türk müziği "sadece alafranga istikametinde geliştirilmelidir" görüşünü açıklayan Kösemihal'e göre, bu fikir "henüz tahakkuku şiddetle arzu edilen bir ideal olmak derecesini aşamamıştır. Fakat bu ideal, inkılabın ruhunu temelinden kavrayan hakiki münevverlerin fikir ve idealidir" (Kösemihal, 1944a, 2). Kösemihal, makalesinde Batılılaşmayı sonuna kadar destekleyen idealist bir felsefeyle Türk müziğinin ilerlemesi noktasında alaturka ve alafranga çatışmasını çözümlenmesi gereken temel sorunlardan birisi olarak görmektedir. Birinci maddeden sonra üçüncü maddeyi açıklamasının sebebi, hem belirlediği bu sorunun kaynağını daha iyi açmak ve sorunu etraflıca değerlendirmek, hem de üçüncü

¹⁰ Nurettin Şazi Kösemihal'in müzik ve sanat konulu makalelerinin kronolojik olarak sıra ve sayısı için Bk. Beşirli, H. (2008), Nurettin Şazi Kösemihal, M.Ç Özdemir (ed), *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler) I*, Ankara: Pohenix, 778-782.

¹¹ Kösemihal, N. Ş. (1945). Durkheim sosyolojisi üzerine kritik bir değerlendirme, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 2/3, 255-292.

¹² Kösemihal'in bahsi geçen makaleleri *Ulus* gazetesinin 19.10.1944 ve 20.10.1944 tarihlerinde aynı başlık altında peş peşe yayınlanmıştır.



maddenin meşruluğunu sosyolojik olarak gerekçelendirmektir. Kösemihal'e göre, ikinci madde ve sorunun asıl kaynağı olan ideal, "alaturka yanında alafrağa da ayrıca gelişebilir" fikridir. Bu fikir cemiyet hayatını temsil eden, güçlü bir realiteye sahiptir. Bu yüzden Kösemihal açısından, üzerinde uzun uzadıya durmayı gerektirir. Çünkü bu fikir cemiyetin müzik hayatını yansıtmakta, ona tercüman olmaktadır. Hatta alaturka ile alafrağa müzik cemiyet içerisinde reel olarak at başı bir şekilde ilerlemektedirler. Ona göre, Avrupalılaşmak sıraladığı üç maddenin yöntem olarak geçerliliğini belirleyecek olan tek kavramdır. Türk müziğinin ilerleyebilmesi, yani Avrupalılaşma ideali, toplumda sadece alafrağa müziğin ilerletilmeye çalışılmasıyla mümkündür. Bu fikir ona göre, yeni dünya görüşüyle örtüşen en uygun felsefi görüştür. Bu dünya görüşü, hakiki münevverlerin idealleridir. Kösemihal, bu görüşü yapısalcı-işlevselci paradigmaya başvurarak desteklemektedir. Kösemihal'e göre, müzik alanında Avrupalılaşmak idealini engelleyen genel aksaklıklar, ikinci maddede belirttiği alaturka müziğinin cemiyet içerisindeki işlevselliği ve alafrağa müzikle sahip olduğu yakın seviyeden kaynaklanmaktadır. Çünkü toplumlar organik birer bütündürler. Bu itibarla bütün sosyal organları Batı zihniyetiyle işlenmiş bir sosyal organizmada aksayan bir organın tutunması mümkün değildir (Kösemihal, 1949'dan akt. Ayas, 2015, 246-247). Aradan geçen süreye rağmen alaturka müziğinin cemiyet içerisinde alafrağa müzikle at başı bir şekilde gelişim göstermesi, kendisinin de savunucusu olduğu üçüncü madde olan "sadece alafrağa müzik geliştirilmelidir" ideali açısından engel teşkil etmektedir. Bu yüzden inkılap ruhuna uygun olarak savunulması gerektiğini düşündüğü sadece alafrağa müzik geliştirilmelidir fikrine göre, alaturka müziğinin cemiyet içerisindeki işlevselliği düzenlenmeli-hatta engellenmelidir. Çünkü Kösemihal'e göre, inkılabın amacına en hızlı ulaşmasını sağlayacak olan yöntem budur (Kösemihal, 1944a, 2). Türk sosyolojisi tarihi içerisinde Gökalp ekolünün devamı olmasından ötürü, Kösemihal'in fikirlerinde Fransız sosyolojisi ve Le Play okulu felsefesinin yanı sıra, Gökalp sosyolojisinin izlerini görebilmek yabancı olduğu bir gelenek değildir. Fakat Kösemihal'in müzik fikirlerinde Gökalp'ten ayrıldığı noktaların da oldukça belirgin olduğunu söylemek mümkündür. Gökalp, klasik Türk müziğini milliyetçilik-Türkçülük kavramlarıyla kültür alanının dışına iterek, bu müziği Türk kimliğinden tasfiye ederken, Kösemihal, Gökalp'in yapmış olduğu gibi bu müzik Arap, Acem, Bizans kırmızı melez bir müziktir; bu yüzden Türk milliyeti kimliğine sahip değildir gibi bir milliyet-kimlik tartışmasına girmemektedir. Bu da göstermektedir ki, Kösemihal'in müzik sosyolojisi düşüncesi milliyetçi bir düzlemde ziyade, felsefi-idealist bir bakış açısına sahiptir. Onun için asıl olan Cumhuriyet idealidir. Bu yüzden eski olan her şeyden kurtulmak gereklidir. Alaturka müzik eskidir ve bu yüzden ortadan kaldırılmalıdır. Aksi takdirde onun başka milletlerin malı olmasının veya Türk kimliğine ait olmasının bir manası yoktur. Milli olan inkılap ruhundan doğmuş olan yeni ürünlerdir. Bu yüzden Kösemihal'in müzik fikirlerinde milli olan kavramlara, daha çok eski-yeni kıyaslamasıyla anlam kazandırılmaktadır. Eski olanın Cumhuriyet Türkiye'sinde yeri olmadığı gibi kültürün veya geleneğin bir parçası olmasının da hiçbir şekilde önemi yoktur. Hatta ona göre, "Şark zihniyeti çerçevesi içinde İtrilerin, Dedelerin meydana getirdiği eserlerin hepsi de Türk'tür" (Kösemihal, 1944b, 2).

Kösemihal'in müzik sosyolojisi düşüncesi üzerinde etkili olan Batı düşünce geleneği makalesinin sonlarına doğru gelindiğinde daha da açık bir biçimde ifade edilmektedir. Kösemihal, konuyu sosyolojinin en temel unsuru olan insan olgusundan yola çıkarak ele almaktadır. Sosyolojiye göre, "insan varsa sosyoloji vardır" argümanı ve Darwinci bir yaradılış-evrim felsefesinden hareketle, sonraki kuşakların müzik terbiyelerinin inkılabın ideali doğrultusunda nasıl yönlendirilebileceğini açıklamaktadır. Ona göre, zaten biraz müzik duygusu olup ta bu topraklarda yetişmiş hiçbir kimse Türk müziğinden hoşlanmıyorum demez (Kösemihal, 1944b, 2). Yani hiçbir münevver alaturka müziği bireysel olarak kötü zarar veren bir olgu olarak görmez. Fakat her ne kadar bu müzikle terbiye almış kuşağı bu zarar veren müzikten arındırmak mümkün olmasa da, hiç değilse çocuklarımıza böyle bir kötülük yapmamak için onlara elden geldiği kadar bu müziği duyurmaya, bunun için gerekiyorsa kendi zevklerimizden fedakarlık etmeye çaba gösterilmelidir. Böylelikle Kösemihal, tarafından sorunun çözümü, yani alaturka müziğinin ortadan kalkması fikri-yöntemi, gelecek kuşaklara yayılarak uzun vade de hesaplanmış sosyolojik bir çözüm yolu olarak sunulmaktadır.

Kösemihal, Türk müziğinin Avrupalılaşma idealinin yetişen genç kuşaklarla mümkün olabileceği görüşünü aradan uzun yıllar geçmesine rağmen makalelerinde savunmaya devam etmektedir. 1957 yılında *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlamış olduğu "Devrimiz ve Musikimiz" (1957), başlıklı makalesinde klasik Türk müziğini inceleyecek bir enstitü kurulabileceğini, bu müziğe ait eserlerinin kayıt altına alınarak arşivlenebileceği veya senede bir iki kez halka tarihi konserler verilebileceği gibi makul çözümler önermektedir. Fakat her ne olursa olsun Türk müziği alanında Avrupalılaşma idealinin gerçekleşebilmesi için Cumhuriyet'in genç neslinin bu müzikle zehirlenmemesi, gündelik hayata sanatçı yetiştirmemeye kalkışılmaması gerekmektedir (Kösemihal, 1957, 4). Bu görüş yukardaki makalesindeki çocuklara alaturka müzik dinletilmemeli fikriyle birebir tutarlıdır. Onun bu idealini hayata geçirecek olan araç radyodur.



Çünkü radyo, bahsi geçen dönemde Kösemihal'in teorisini geniş bir toplumsal tabana yayacak olan tek araçtır. Çünkü devletin sadece orta mekteplerde ve Konservatuarlarda vermiş olduğu müzik eğitimleri, Kösemihal'in sosyolojik teorisinin hayata geçmesi için yeterli araçlar değildir. Dolayısıyla bunu başaracak olan tek kurum geniş kitlelere ulaşabilmesinden ötürü radyodur. Bu yüzden devlet buraya ayrı bir özen göstererek düzenlemeli, Kösemihal'in önermiş olduğu radikal kararları ilk olarak radyolarda hayata geçirmelidir.

Kösemihal'in dikkat çektiği radyo müzik alanında dönemin en etkili kurum ve kitle iletişim araçlarından birisidir. Bu doğrudur ve radyoda 1934-1936 yılları arasında klasik Türk müziğinin yasaklanması da bu yüzdendir. Devlet bunu denemiş ve başarılı olmayacağını anlayınca bu kararından iki yıl sürmeden geri dönmüştür. Çünkü devlet 1934 ve 1936 yılları arasında Kösemihal'in dediği gibi radikal bir kararlar Türk müziğini radyolarda yasaklayıp, sadece Batı müziği formunda eserleri, operetleri, çok sesli müzikleri halka dinleterek, insanların müzik terbiyelerini idealleri doğrultusunda düzenleme gayreti göstermiştir. Fakat bunun karşısında halk kendi müzik zevkine-terbiyelerine yönelik müzikleri dinleyebilmek için, radyolarının frekanslarını Mısır radyolarına ayarlamış, ortaya kültürel bir yozlaşma sorunu ortaya çıkmıştır. Türk müziğinin yasaklanmasıyla Mısır radyolarını dinleme başlayan halk, Arap ritim ve ezgilerinden fazlasıyla etkilenmiştir. Dolayısıyla alaturka müzik ortadan kalkmak yerine daha da geniş kitlelere yayılmaya başlayarak, toplum içerisindeki etki alanını daha da genişletmeye devam etmiştir. Yani Türk müziği, Kösemihal'in soyutlamaya çalıştığı Şark dünyasının daha fazla kucağına düşmüştür. Devletin halka sadece Batı müziğini dinleterek istediği Avrupalılaşma idealine ulaşması bir kenara durusun, müzik devrimi konusundaki sahip olduğu aceleci üsluba da ivme kaybettirmiştir. Bu yüzden Kösemihal'in bahsetmiş olduğu yöntem aslında sorunu sosyolojik olarak çözmek, Batı müziği kültürünü toplum içerisinde inşa etmek yerine, yeni bir müzik sorunu da yaklaşık on yıl önce beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla etkili bir sosyolojik teori ve yöntem olduğunu söylemek pek mümkün gözükmemektedir.

Kösemihal'in müzik sosyolojisi çözümlenmeleri kendinden önceki sosyologlar gibi Fransız sosyolojisinin Türkiye'deki en önemli temsilcileri olan Le Play ve Science Social Okulu geleneğini yansıtmaktadır. Dikkat edilecek olursa Durkheim'in sosyoloji felsefesinden ayrılmaktadır. Onun fikirlerinde felsefe ön plandadır. Türk müziği hakkındaki sosyolojik çözümlenmeleri, Türk sosyolojisinin amaç ve faaliyetleriyle aynı gayeye sahiptir. Ayrıca Türk sosyoloji tarihinde Gökalp'in devamı sayılan bir sosyolog olmasına rağmen, Türk müziğinin milliyeti konusunda ondan bariz bir şekilde ayrılmaktadır.

SONUÇ

Buraya kadar yaptığımız incelemeden de fark edileceği üzere, Türkiye'deki müzik sosyolojisi düşüncesi üzerinde egemen olan Batı sosyoloji geleneğini, Türk sosyolojisinde olduğu gibi Fransız sosyolojisi oluşturmaktadır. Bu geleneğin başlıca aktörü Durkheim'dir. Durkheim sosyolojisinin dönemin ilk mevcut metinlerine aktarımı sağlayan kişi ise, Gökalp'tir. Gökalp'in Durkheim'in Türkiye'deki temsilcisi olması ve sosyolojik çözümlenmelerini doğrudan Durkheim'den hareket alarak tasarlaması bunun başlıca ve tabii sonuçlarından birisidir. Bunun yanı sıra Türk müziğini toplumsal bir aydınlanma meselesi olarak gören Atatürk'ün müzik fikirlerindeki Durkheim, Comte ve Montesquieu etkisi Fransız düşünce geleneğinin disiplin üzerindeki etkisi sağlayan ikinci ve en etkili faktörlerden birisidir. Atatürk'ün müzik devriminin baş mimarı olması göz önünde bulundurulduğunda, dönemin müzik sosyolojisi çözümlenmelerinin Fransız pozitivist bir felsefe ile yakından ilişkili olduğunu söylemek böylelikle daha mümkün hale gelmektedir. Müzik sosyolojisi düşüncesinin kuşkusuz en önemli isimlerinden birisi olan Baltacıoğlu'nun müzik çözümlenmeleri üzerinde de Fransız sosyolojisinin egemen etkisini fazlasıyla hissetmek mümkündür. Bu isimleri başta Durkheim olmak üzere, Henri Bergson, Gustave Le Bon, Adolphe Coste, Rene Worms, Gabriel Tarde diye sıralamak mümkündür. Baltacıoğlu'yla birlikte sosyologlar arasında 1933'ten sonra müzik sosyolojisi çözümlenmeleri üzerinde etkili olan Durkheim ve dolayısıyla Gökalp ekolünden giderek uzaklaşmaya başlandığı görülmektedir. Sonrasında dönemin müzikolog ve sosyologlarının üzerinde etkili olan Batı düşünürlerin başında Fransız sanat sosyoloğu Charles Lalo gelmektedir. Lalo, Gazimihal'in müzik sosyolojisi fikirleri üzerinde oldukça etkili olmuş bir isimdir. Fransız müzik eleştirmeni Jan Uberi'nin toplum bilimsel fikirleri de Gazimihal'in müzik sosyolojisi düşüncesine yön verdiğini söylemek mümkündür. Gazimihal, ayrıca Gökalp'in sosyolojik çözümlenmelerine eleştiri getiren bir müzikologdur. Öncesinde Atatürk ve Baltacıoğlu'nun fikirleri Gazimihal'le birlikte ele alındığında, Gökalp'in Türk müziği hakkındaki sosyolojik çözümlenmelerinin kısa zamanda etkisini yitirdiği görülmektedir. Devamında Fransız sosyolojisi geleneği aynı şekilde Yönetken, tarafından da sürdürülmektedir. Yönetken'in müzik sosyolojisi çözümlenmelerinde etkili olan isimler Celestin Bougle'dir. Ayrıca Yönetken, makalesinde Gökalp



sosyolojisine olan bağlılığını doğrudan ortaya koymaktadır. Devamında gelen Fındıkoğlu ve Kösemihal'in de Fransız sosyoloji geleneğinden fazlasıyla etkilenen sosyologlar arasında yer aldığı görülmektedir. Fakat Durkheim sosyolojisinden bu dönemde net bir biçimde uzaklaşmaktadır. Özellikle Kösemihal'in fikirleri üzerinde Le Play ve Social Science okulu temsilcilerinin önemli bir rolü vardır. Dolayısıyla öncesinde Baltacıoğlu'yla başlayıp, Kösemihal'e birlikte Türk müzik sosyolojisi düşüncesi üzerindeki Durkheim'in egemen etkisinin daha da ortadan kalkmaya başladığı söylemek mümkündür. Anlaşılacağı üzere Fransız ekolü, yapılan müzik sosyolojisi incelemeleri üzerinde egemen bir role sahiptir. İncelenen ve atıf yapılan Batı sosyolojisine ait eserlerin neredeyse tamamı Fransız dünyasına aittir. Bu kaynakları sıralayacak olursak;

Kitaplar:

- Celestin Bouglé, *İlmi İctimayyat Nedir?* (1912)
- Chaerles Lalo, *L'art et La Vie Sociale* (1921) (Sanat ve Sosyal Yaşam)
- Chaerles Lalo, *Estetik* (1925)

Makaleler:

- Charles Lalo, "Esquisse d'une esthetique musicale scientifique" (Bilimsel Bir Müzik Estetiği Denemesi) (1908).
- Durkheim'in "Jugements de valeurs et jugements de realite" (Kıymet hükümleri Şeniyet hükümleri) (1911).
- Chaerles Lalo, *İctimai Bediiyat Tetkikleri*

KAYNAKÇA

- Akkaş, Salih (2015). *Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Kültür ve Müzik Politikaları* (1923-2000). Ankara: Son Çağ Yayıncılık.
- Akpolat, Yıldız (2016). Türk Sosyolojisi Üzerine Kısa Bir Bakış. *Sosyoloji Konferansları*, S. 53, s. 3-27.
- Aksoy, Bülent (2008). *Geçmişin Musiki Mirasına Bakışlar*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Arlı, Alim, Bulut, Yücel (2008). Türkiye'de Sosyolojiyle 100 yıl: Mirası ve Bugünü. *Türkiye Araştırmaları Literatürü Dergisi*, S. 11, s. 13-31.
- Ayas, Güneş (2014). *Musiki İnkılabının Sosyolojisi, Klasik Türk Müziği Geleneğinde Süreklilik ve Değişim*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Ayas, Güneş (2015). *Müzik Sosyolojisi: Sorunlar-Yaklaşımlar-Tartışmalar*, İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Baltacıoğlu, İsmail Hakkı (1934). *Sanat*. İstanbul: Semih Lütfi Suhulet Kütüphanesi.
- Batacıoğlu, İsmail Hakkı (1951). Musikide Batıya Doğru. *Yeni Adam*, S. 697, s. 2-8.
- Balkılıç, Özgür (2009). *Cumhuriyet, Halk ve Müzik, Türkiye'de Müzik Reformu*. Ankara: Tan Kitabevi.
- Bulut, Yücel (2005), Türkiye'de Sosyoloji Sınıflamaları ve Ziya Gökalp. *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, S. 10, s. 91-104.
- Canım, Rıdvan (2009). *Estetik*. Ankara: Yazar Yayınları.
- Çakıroğlu, İdris (2020). Fuad Köprülü'nün Türk Musikisi Tarihi Başlıklı Yazısının Çevirisi. *Osmanlı Bilim Araştırmaları*, S. 21-1, s. 205-212.
- Dever, Ayhan (2014). Erken Cumhuriyet Döneminde Yabancı Düşünürler Tarafından Yazılan ve Günümüz Türkçesine Tercüme Edilen Sosyolojiye Giriş Mahiyetindeki Kitapların Sistemik Analizi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 29, s. 67-82.
- Doğan, İsmail (1999). Sosyolojik Düşüncenin Osmanlı'daki Kaynakları: Ulüm-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası Örneği. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, S. 1, s. 49-82.
- Duran, M. Hadi (2001). *Milli Mecmua ve Tiyatro ve Musiki Adlı Dergilerde Musiki İle İlgili Makaleler*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Etike, Serap.(1991). Atatürk ve Güzel Sanatlar Eğitimi. *Atatürk Haftası Armağanı*, (ss. 119-125), Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Giritli, İsmet (2004). *Bir Ulusun Modernleşme İdeolojisi Olarak Atatürkçülük*. Ankara: Boyut Tanıtım Matbaacılık.
- Gökalp, Ziya (1917). Cemiyette Büyük Adamların Tesiri. *İctimaiyat Mecmuası*, S. 2, s. 48-70.
- Gökalp, Ziya (1923a). *Türkçülüğün Esasları*. Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası.
- Gökalp, Ziya (1923b). Bedii Türkçülük. *Yeni Mecmua*, S. 83, s. 342.
- Gökçe, Birsan (2000). Türkiye'de Sosyolojinin Gelişimi ve Örgütlenme Süreci. *Sosyoloji Dergisi/Journal of sociological research*, S.1-2, s. 74-82.
- Gönlübol, Mehmet (1995). Atatürk'ün Dış Politikası Amaçlar ve İlkeler. *Atatürk Yolu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Güdek, Bahar (2014). Cumhuriyet Dönemi Müzik Alanında Yabancı Uzman Raporları. *Tarih Okulu Dergisi*, S. XVII, s. 629-659.
- Güllü, İsmail (2015). Durkheimci Bir Sosyolog: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun Din ve Toplum Görüşleri. *Ekev Akademi Dergisi*, S. 62, s. 205-228.
- Günay, Edip (2011). *Müzik Sosyolojisi, Sosyolojiden Müzik Kültürüne Bir Bakış*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Güngör Ergan, Nevin (2008). Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu (1901-1974). *Türkiye'de Sosyoloji (İsimler-Eserler)*, (ss. 629-681), Ankara: Pohlenix.



- Güven, Uğur Zeynep, Ergur, Ali (2014). Dünyada ve Türkiye’de Müzik Sosyolojisinin Yeri ve Gelişimi. *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, S. 29-2014/2, s. 1-19.
- İzzet, Mehmet (1981). *Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat*. 3. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kaçmazoğlu, Hacı Bayram (2010a). *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Kitabevi.
- Kaçmazoğlu, Hacı Bayram (2010b). *Türk Sosyolojisi Tarihi – I Ön Koşullar*. İstanbul: Kitabevi.
- Kahraman, Bahattin, Tebiş, Cansevil (2014). *Mahmut Ragıp Gazimihal’den Seçme Müzik Makaleleri-II (Türk Harf İnkılabı Öncesi)*. Ankara: Müzik Eğitimi Yayınları.
- Kesova, Nail (1975). *Musiki Meseleleri*, İstanbul: Mayataş.
- Kösemihal, Nurettin Şazi (19 Ekim 1944a). Musikimizde Tanzimat İkciliği. *Ulus Gazetesi*, s. 2.
- Kösemihal, Nurettin Şazi (20 Ekim 1944b). Musikimizde Tanzimat İkciliği. *Ulus Gazetesi*, s. 2.
- Kösemihal, Nurettin Şazi (1 Kasım 1957). Devrimiz ve Musikimiz. *Cumhuriyet Gazetesi*, s. 4.
- Kurtişoğlu, Belma (2007-2008). Türkiye’de Müzik Sosyolojisi. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 35, s. 208-210.
- Nasuhioğlu, Orhan (1980). *Türk Musikisi*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Oransay, Gültekin (1965). *Atatürk ve Küğ*. Ankara: Küğ Yayını / Ayyıldız Basımevi.
- Özdemir, M. Çağatay (2008a). *Türkiye’de Sosyoloji (İsimler-Eserler) I*. Ankara: Phoenix.
- Özdemir, M. Çağatay (2008b). *Türkiye’de Sosyoloji (İsimler-Eserler) II*. Ankara: Phoenix.
- Sağlam, Atilla (2009). *Türk Musikisi/Müzik Devrimi*. Bursa: Alfa Aktüel.
- Soykan, Ömer Naci (2009). *Sanat Sosyolojisi; Kuram ve Uygulama*. İstanbul: Dönence.
- Şenşekerci, Erkan, Şahin, Hayrettin, İnceman Akgün, Nilüfer (2014). *Mustafa Kemal Atatürk Söylev (1991-1927) ve Demeçler (1928-1938)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- Tanrıkorur, Çinuçen (1980). *Atatürk Devrim ve İdeolojisinin Türk Müzik Kültürüne Doğrudan ve Dolaylı Etkileri*. Açık oturum (8. 11. 1978), İstanbul: Türk Müziği Kulübü.
- Tebiş, Cansevil, Kahraman, Bahattin (2012). *Halil Bedii Yönetkenden Seçme Müzik Makaleleri: Türk Harf İnkılabı Öncesi 1922-1928 Arası*. Ankara: Müzik Eğitimi Yayınları.
- Toprak, Burhan (2004). *Estetik*. Ankara: Hece Yayınları.
- Ünsaldı, Levent, Geçgin, Ercan (2013). *Sosyoloji Tarihi Dünyada ve Türkiye’de*. Ankara: Heretik.
- Ünsaldı, Levett (2012). *Sosyoloji Tarihi*. Ankara: Pegem akademi.
- Vergili, Ayhan (2014). Bilinmeyen bir yönüyle İsmail Hakkı Baltacıoğlu. *Sosyoloji Dergisi*, S. 2014/2, s. 407-417.
- (1995). Rauf Yekta (1871-1935) Diyor ki. *Musiki Mecmuası*, S. 448, s. 4.

Elektronik Kaynaklar

- Filizok, Rıza (2001). *Ali Canip’in Sanat ve Edebiyatla İlgili Fikirleri*. <http://www.ege-edebiyat.org/docs/611.pdf> (Erişim: 23.12.2020)
- URL 1: Yücel Bulut. *Türk Sosyoloji Tarihi*. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Lisans Programı Ders Kitabı, http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/sosyoloji_lisans_ao/turk_sosyoloji_tarihi.pdf. (Erişim: 15.12.2020).